

Opgroeien en opvoeden in tijden van klimaatverandering

Samen werken aan een pedagogisch en hoopvol perspectief

Oktober 2025 | Petra van Es, Ali Karataş en Caroline Vink

Samenvatting

Ook al is nog veel onzeker, vroeg of laat krijgt iedereen te maken met de gevolgen van klimaatverandering. Voor kinderen en jongeren bepaalt dat zelfs in hoge mate hun toekomst. Daarom is er behoefte aan een pedagogisch perspectief op klimaatverandering. Omdat dit perspectief tot nu toe ontbrak, gaan we in deze publicatie samen op zoek naar kennis en inzichten. We doen dat door te leren van onderzoekers, belangenorganisaties en jongerenorganisaties, en door hun kennis te combineren met praktijkverhalen en ervaringen van gezinnen, professionals en vrijwilligers die actief zijn in het onderwijs, de vrijetijdsbesteding en het jeugdwerk. Ook betrekken we beleidsmakers van lokale overheden om een breed en inclusief beeld te vormen. UNICEF Nederland, de Jonge Klimaatbeweging (JKB) en onderzoekers van de Universiteit Utrecht (UU) leveren hieraan hun eigen bijdrage.

Pedagogiek van de hoop

Klimaatverandering heeft niet alleen meetbare fysieke gevolgen, maar veroorzaakt in gezinnen ook gevoelens van onzekerheid, somberheid en machteloosheid. Om op te groeien en zich positief te ontwikkelen hebben kinderen en jongeren een hoopvol perspectief nodig. Daarom legt het NJi de verbinding tussen klimaatverandering en ‘de pedagogiek van de hoop’, zoals geformuleerd door pedagoog Micha de Winter. Daarin draait het om het bieden van handelingsperspectief, het voorleven van optimisme en het bevorderen van ontmoeting en participatie.

Een sterke pedagogische basis

Een sterke pedagogische basis is hierbij essentieel. Als het gaat om klimaatverandering betekent dat stimuleren van actiegerichtheid in balans met vrijetijdsbesteding en ontspanning, het bevorderen van een sterk sociaal netwerk, een duurzame en groene leefomgeving en het uitwisselen van kennis en ideeën over duurzaam leven. Door deze elementen te integreren in opvoeding, onderwijs en buurt- en jeugdwerk, bouwen we aan een pedagogische basis met voldoende en toegankelijke basisvoorzieningen, die jongeren niet alleen beschermt tegen de negatieve effecten van klimaatverandering, maar hen ook inspireert tot betrokkenheid, veerkracht en hoop.

De invloed van klimaatverandering op gezinnen

Over de rol die klimaatverandering speelt in de dagelijkse opvoeding, is nog niet veel bekend. Uit een aantal peilingen van het Nji onder ouders blijkt dat steeds meer ouders bezig zijn om klimaatbewust en duurzaam leven onderdeel te maken van de opvoeding. Tegelijkertijd geven ze aan dat ze niet altijd een pasklaar antwoord hebben op de vragen die spelen, en dat ze de schijnbare polarisatie rond het onderwerp liever vermijden.

Ook veel grootouders maken zich zorgen over klimaatverandering, maar hebben daarbij meestal een ander referentiekader dan hun kinderen en kleinkinderen.

Wat het vraagstuk van klimaatverandering voor gezinnen ook ingewikkeld maakt, is dat veel gevolgen pas op langere termijn concreet worden. Dat maakt het lastig het te verbinden met de alledaagse gang van zaken in een gezin, waarin ook andere actuele problemen, zoals stijgende kosten, hun aandacht vragen.

Omgaan met klimaatverandering

Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat bezorgdheid en ongerustheid over de gevolgen van klimaatverandering zich bij kinderen en jongeren uit in een verlies van vertrouwen in de overheden en het bedrijfsleven en het gevoel in de steek gelaten te worden. Volgens klimaatpsychologen zijn dat normale reacties waarvoor ruimte moet zijn, die niet gemedicaliseerd moeten worden.

De taak van jeugdprofessionals

Veel professionals die met kinderen en jongeren werken op school, in de hulpverlening of in de vrije tijd, experimenteren met manieren om met de impact van klimaatverandering op opgroeien en opvoeden om te gaan. Daarom is het belangrijk dat zij elkaar opzoeken en hun ervaringen delen en erover in gesprek gaan met kinderen en jongeren. Zij vervullen een voorbeeldrol en kunnen met positieve voorbeelden kinderen en jongeren hoop geven en optimisme voorleven.

De uitdaging voor beleidsmakers

De focus van het Nederlandse klimaatbeleid ligt op fysieke beschermingsmaatregelen. Hoewel essentieel zijn die niet voldoende. Voor beleidsmakers ligt er een belangrijke taak in het verankeren van de sociale en pedagogische dimensie in het klimaatbeleid. Dit betekent: het ondersteunen van jeugdprofessionals in het bespreekbaar maken van klimaatverandering, het stimuleren van jongerenparticipatie en dialoog, de financiering van nieuwe hoopgevende initiatieven en het verspreiden van inspirerende voorbeelden.

Een gezamenlijke opgave

Als samenleving staan we voor de gezamenlijke pedagogische opgave om kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst te bieden. Samen werken aan een hoopvol perspectief bij klimaatverandering is daarvoor onmisbaar.

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	2	
Inleiding.....	6	
1	Klimaatverandering en de impact op opgroeien en opvoeden: het pedagogisch perspectief.....	10
1.1	Eerlijk en hoopvol opvoeden	10
1.2	De pedagogiek van de hoop	11
	UNICEF Nederland: Kinderrechten en klimaatverandering.....	17
2	Klimaatverandering in de ogen van kinderen, jongeren, ouders en grootouders ...	21
2.1	De stem van kinderen	21
2.2	Jongeren in actie	21
2.3	De impact op gezinnen	22
	Ervaringsverhaal familie Sies	23
2.4	De rol van grootouders	26
2.5	Meer aandacht voor de impact van klimaatverandering op opvoeden.....	26
	Jonge Klimaatbeweging: De blik van jongeren	28
3	Sociaal-wetenschappelijke blik op klimaatverandering en jongeren	32
3.1	De pedagogische uitdaging van klimaatverandering.....	32
3.2	Hoe denken kinderen en jongeren over het klimaat?	33
3.3	Hoe gaan kinderen en jongeren met klimaatverandering om?	33
3.4	Resumé: Wat biedt hoop en perspectief?	34
	Universiteit Utrecht: Zorgen over klimaatverandering onder jongeren	35
4	De uitdaging van klimaatverandering voor onderwijs en jeugdprofessionals.....	39
4.1	School: het gesprek aangaan als uitdaging	39
	Docent aardrijkskunde Erwin Riedstra	40
	Docent maatschappijleer Petra Willems.....	41
4.2	Kinder- en jongerenwerk	42
4.3	Jeugd- en gezinsprofessionals	42
	Bso-professional Laurens Zaalberg	43
4.4	Bewustwording: jong geleerd is oud gedaan.....	44
	Scouting Brigitta: ‘Zorgen voor de natuur gaat vanzelf’	44
4.5	Wat jeugdprofessionals kunnen doen	46

5	De uitdaging voor beleidsmakers	48
	Gemeente Epe: jong geleerd oud gedaan.....	49
5.2	Ontbrekend beleid en wettelijke beperkingen	50
	Provincie Utrecht: koploper in klimaatadaptatie	51
5.3	Wat beleidsmakers kunnen doen.....	53
6	Conclusie: samen werken aan een hoopvol klimaatperspectief.....	55
	Noten	57

Inleiding

*Children are the living messages we send
to a time we will not see.* Neil Postman, 1984

De toekomst van onze samenleving hangt niet alleen af van technische oplossingen of ruimtelijke ingrepen, maar vooral van mensen. Nu en in de toekomst. Klimaatverandering is onderdeel van onze toekomst. Ook al is er wisselende politieke aandacht voor, in een jaar met nieuwe warmte- en droogtere records kunnen we niet om de signalen van klimaatverandering heen. Niet voor niets maken overal ter wereld burgers, onderzoekers en bestuurders zich zorgen over de fysieke en economische gevolgen. Ze denken na over maatregelen en ruimtelijke oplossingen om het leven op aarde veiliger en toekomstbestendiger te maken. Maar wat klimaatverandering betekent in het dagelijks leven van kinderen, jongeren en hun opvoeders krijgt nog weinig aandacht.

Kijken we naar de pedagogische impact van klimaatverandering, dan zien we dat die op verschillende manieren en niveaus tot uitdrukking komt: in gezinnen als kinderen na een les in duurzaamheid het gesprek daarover thuis aanzwengelen, maar ook in klaslokalen, op sociale media en in de publieke ruimte tijdens acties en demonstraties. Daaruit blijkt dat kinderen en jongeren zich net als veel volwassenen zorgen maken over hun eigen toekomst, maar ook over die van toekomstige generaties en van mensen elders in de wereld.

De crises op het gebied van het klimaat en de ecologie versterken de sociale ongelijkheid. Niet alleen in Nederland, maar ook mondiaal. Denk bijvoorbeeld aan de ongelijke toegang tot verkoeling bij extreme hitte en energiearmoede, gedwongen migratie door klimaatverandering, wonen op vervuilde grond of verlies van cultureel erfgoed door overstromingen zoals op Bonaire in Caribisch Nederland (1). Uit onderzoek van UNICEF blijkt dat vrijwel ieder kind ter wereld gevaar loopt door bijvoorbeeld ziektes, overstromingen, hittegolven, tropische stormen, droogte of luchtvervuiling als gevolg van klimaatverandering. Daarbij is er sprake van grote ongelijkheid: sommige kinderen worden veel

harder getroffen dan anderen, afhankelijk van waar ze wonen en welke middelen hun families tot hun beschikking hebben. Klimaatverandering vergroot zo niet alleen de fysieke risico's voor kinderen, maar vergroot ook de kloof tussen kwetsbare en minder kwetsbare groepen (2).

Jongeren zijn sceptisch over het huidige, niet-duurzame systeem dat gebaseerd is op economische kortetermijnbelangen en de uitputting van natuurlijke hulpbronnen, zoals wordt beschreven in de bijdrage van de Jonge Klimaatbeweging. Het huidige systeem sluit niet aan bij een toekomst waar jongeren met vertrouwen naar uit kunnen kijken. Naast de zorgen die ze hebben over mens, natuur en leefomgeving voelen ze ook de frustratie dat er niet genoeg wordt gedaan tegen klimaatverandering. Burgers, overheden en bedrijven zien volgens hen de ernst van de situatie onvoldoende in. Jongeren vinden het niet alleen belangrijk dat ze gesprekspartners zijn, maar willen ook daadwerkelijk onderdeel zijn van beleids- en besluitvorming, bijvoorbeeld via jongerenorganisaties en jongerenraden. Door deze betrokkenheid kunnen ze zich ontwikkelen in het nemen van verantwoordelijkheid in de samenleving. Zo kunnen ze laten zien dat ze niet alleen belanghebbenden zijn, maar ook actief iets kunnen doen. Tegelijkertijd is de actieve deelname van jongeren belangrijk om verandering te realiseren. Zij zijn 'agents of change'.

Waarom deze publicatie?

Op 28 februari 2024 organiseerde het NJi samen met Dynamics of Youth van de Universiteit Utrecht en de Jonge Klimaatbeweging het symposium 'De impact van klimaatverandering op opgroeien en opvoeden: een realistische en hoopvolle toekomst'. Tijdens dit symposium werd duidelijk dat er veel behoefte is aan een sociaalpedagogisch perspectief op klimaatverandering.

Het symposium vormde de start van een gezamenlijke zoektocht naar manieren om met dit vraagstuk om te gaan. De combinatie van hoop met realisme is hierbij leidend. Iedereen heeft er een rol in te spelen en alleen samen komen we verder.

In deze publicatie reiken we beschikbare kennis aan over het nog vaak ontbrekende pedagogisch perspectief op klimaatverandering. Die kennis zoeken we bij onderzoekers en belangen- en jongerenorganisaties en combineren we met praktijk- en ervaringsverhalen van gezinnen, docenten, vrijwilligers en beleidsmakers. Los van elkaar hebben zij beperkte kracht, maar in gezamenlijke actie kunnen zij, zoals onderzoeker en activist Chris Julien het formuleert, 'als hefboom dienen om een grote last te verplaatsen' (3).

In deze publicatie laten we zien dat we verbinding maken, de dialoog opzoeken en samenwerken met anderen. Dat doen we zowel intern, binnen onze eigen sociale kringen en organisaties, als extern, binnen grotere netwerken en samenwerkingsverbanden, zoals rond deze publicatie.

Als iets je na het lezen van deze publicatie bij moet blijven, dan is het **dat we als samenleving een gezamenlijke opgave moeten vervullen om de jeugd een hoopvolle toekomst te bieden en daarvoor tegelijkertijd samen aan het pedagogische vraagstuk van klimaatverandering moeten werken.**

Hiermee bouwen we voort op de eerste verkenning naar dit vraagstuk in het essay ‘Opvoeden in een opwarmend klimaat. Kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst bieden’ (4). Naar het pedagogisch handelingsperspectief rond klimaatverandering is nog weinig onderzoek gedaan en weinig ervarings- en praktijkkennis voorhanden. Daarom geven we gehoor aan de wens die in het eerdergenoemde essay is geformuleerd om verder in gesprek te gaan met kennispartners, zoals pedagogische en sociale wetenschappers en kennisinstellingen, maar ook met professionals en vrijwilligers in het jeugdveld en met jongeren en gezinnen. Het klimaatsymposium was hiervoor de eerste vervolgactie. Deze publicatie borduurt hierop voort.

In deze publicatie staan de volgende drie vragen centraal:

- Waar raakt klimaatverandering aan het opgroeien en opvoeden?
- Wat hebben we als maatschappij te doen om de jeugd een realistische en hoopvolle toekomst te geven?
- Welke rol kunnen jeugdprofessionals en beleidsmakers op het gebied van jeugd hierin spelen?

Voor wie is deze publicatie?

Deze publicatie is gericht op jeugdprofessionals, kenniswerkers en beleidsmakers bij lokale en landelijke overheden. En verder voor iedereen die iets kan en wil bijdragen aan het realiseren van de pedagogische opgave rondom opgroeien en opvoeden in een veranderend klimaat.

Klimaatverandering en de impact op opgroeien en opvoeden: het pedagogisch perspectief

Wat is de impact van klimaatverandering op kinderen en jongeren? Hoe gaan ze ermee om? Hoe bieden we hen ondanks de sombere berichten een realistische en hoopvolle toekomst waarin zij zich positief kunnen ontwikkelen?

Met andere woorden: wat houdt het pedagogisch perspectief op klimaatverandering in? En welke rol kan de pedagogische basis daarin spelen?

1 Klimaatverandering en de impact op opgroeien en opvoeden: het pedagogisch perspectief

Kinderen en jongeren groeien op in een wereld waarin de gevolgen van klimaatverandering steeds zichtbaarder en voelbaarder worden. Hoewel Nederland relatief beschermd lijkt, ervaren ook hier kinderen en jongeren urgentie en onzekerheid. Wat betekent dat voor hun ontwikkeling en opvoeding? En hoe bieden we hen, ondanks sombere vooruitzichten, een realistisch én hoopvol toekomstperspectief?

1.1 Eerlijk en hoopvol opvoeden

Het pedagogisch perspectief vraagt om een eerlijke benadering van de klimaatcrisis. Daarbij gaat het in de eerste plaats om de impact en de uitdagingen waarmee kinderen, jongeren en hun ouders en opvoeders worden geconfronteerd als gevolg van de opwarming van de aarde. Het opgroeien en opvoeden in een wereld vol ingrijpende gebeurtenissen, is geen eenvoudige opgave. Het idee dat het wel goed zal komen, staat onder druk.

Wanneer het gaat over de impact van klimaatverandering valt op dat vooral aan de orde komt wat er niet goed gaat. De focus ligt op de impact op de fysieke leefomgeving en niet op de emotionele en sociale gevolgen voor kinderen, jongeren en hun opvoeders. De berichten over klimaatverandering zijn meestal feitelijk en eerlijk. Van die realiteit hoeven kinderen en jongeren ook niet te worden afgeschermd. Wel hebben ze ondersteuning nodig in het omgaan met de ecologische, sociale en mentale gevolgen van klimaatverandering. Voorwaarden daarvoor zijn dat:

- de ernst van de ecologische crisis erkend wordt;
- wetenschappelijke feiten en scenario's eerlijk besproken worden;
- er ruimte is voor gevoelens van bezorgdheid, somberheid, angst en verdriet in combinatie met hoop en optimisme.

De gevolgen van klimaatverandering zijn desastreus, vooral voor kinderen en jongeren op andere plekken in de wereld waar klimaatverandering al gepaard gaat met directe gevaren, concrete schade en slachtoffers. Door de uitstoot van broeikasgassen verandert het klimaat wereldwijd ingrijpend, volgens het KNMI zelfs in de meest optimistische scenario's (5). Door de stijgende CO₂-concentratie

in de atmosfeer krijgen we steeds vaker te maken met hete en droge periodes, maar ook met nattere periodes en wateroverlast. Het weer wordt extremer, zoals in de zomer van 2019, toen het in Nederland voor het eerst warmer dan 40 graden Celsius werd. Door de toenemende opwarming van de aarde als gevolg van klimaatverandering zullen deze situaties zich vaker voordoen en zal de hevigheid ervan toenemen (6).

In de Nederlandse context is er allereerst risico op overstromingen, zoals in 2021 in Limburg duidelijk werd. Daarnaast speelt in stedelijke gebieden hittestress een rol. Juist in dichtbevolkte steden, met veel hoogbouw, sociale huurwoningen en slecht geïsoleerde huizen, wordt het op warme dagen nog warmer en zijn er minder mogelijkheden om te ventileren. Vooral grote gezinnen die op een klein oppervlak leven en weinig groen in hun omgeving hebben, missen dan mogelijkheden om de schaduw op te zoeken voor verkoeling.

Klimaatrampen zoals overstromingen, stormen, hitte- en droogtegolven en natuurbranden vormen wereldwijd een groeiende bedreiging voor milieu, dier en mens (7). Zo hebben wereldwijd 400 miljoen kinderen de afgelopen twee jaar te maken gehad met noodgedwongen schoolsluiting door extreem weer (8). Niet voor niets noemt UNICEF de klimaatcrisis een kinderrechtencrisis en waarschuwt deze organisatie voor de risico's die vrijwel ieder kind ter wereld loopt op ziektes, overstromingen, hittegolven, tropische stormen, droogte of luchtvervuiling als gevolg van klimaatverandering (9).

1.2 De pedagogiek van de hoop

Naast merkbare fysieke gevolgen heeft klimaatverandering ook invloed op het dagelijks leven in Nederland. Dat komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in gevoelens van somberheid, machteloosheid en hopeloosheid. Huidige en toekomstige generaties gaan een onzekere toekomst tegemoet. Een somber toekomstperspectief brengt volgens Micha de Winter, emeritus hoogleraar Pedagogiek aan de Universiteit Utrecht (UU), voor opvoeders de verantwoordelijkheid mee om samen met kinderen en jongeren nieuwe hoop te creëren. In 2017 zette De Winter dat met de term 'de pedagogiek van de hoop' op de kaart, mede gebaseerd op auteurs als Dasberg, Freire en Dewey. Hoewel zijn pleidooi niet specifiek over de dreiging van klimaatverandering gaat, biedt het wel belangrijke aanknopingspunten voor opvoeders, professionals en beleidsmakers. Belangrijke principes van de pedagogiek van de hoop zijn samen te vatten met de afkorting **HOOP** (10):

- **H**andelingsperspectief bieden. Leer kinderen en jongeren een onderzoekende en nieuwsgierige houding aan, waarin ze zelf en met elkaar op zoek gaan naar achtergronden, bronnen, argumenten en mogelijke oplossingen.
- **O**nderbreek al te snelle oordelen. Vraag van kinderen en jongeren hun eigen argumenten op een rij te zetten en zich te verplaatsen in de argumenten en gevoelens van de ander, ook als je het met elkaar oneens bent. Organiseer daarom ook ontmoetingen tussen mensen met verschillende meningen.
- **O**ptimisme voorleven. Leef als opvoeder optimisme voor en werk hoopvol samen aan de toekomst.
- **P**articipatie bevorderen. Stimuleer actieve participatie van kinderen en jongeren, zodat ze leren mee te doen én omdat de democratische samenleving bestaat bij gratie van een actieve deelname van iedereen.

In het essay ‘Opvoeden in een opwarmend klimaat. Kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst bieden’(11) uit 2022 heeft het Nji de verbinding gelegd tussen klimaatverandering en de pedagogiek van de hoop. Klimaatverandering kan zo bedreigend lijken dat kinderen en jongeren hun toekomst erg somber inzien. Maar om op te groeien en zich positief te ontwikkelen hebben kinderen en jongeren juist een hoopvol perspectief nodig. In moeilijke tijden kunnen ze dat perspectief krijgen en het vertrouwen in eigen kunnen versterken door te leren omgaan met actuele problemen, naar mogelijke oplossingen te zoeken of manieren te ontdekken om zelf actie te ondernemen (12). Dat kunnen ze zowel doen in hun alledaagse leven en binnen hun eigen sociale kringen als in een groter verband. Belangrijke richtinggevende concepten in de pedagogiek rond klimaatverandering zijn daarom:

- hoop in combinatie met actiegerichtheid
- het stimuleren van sterke relaties in het sociale netwerk
- een balans vinden tussen actie ondernemen en ontspannen
- praten over duurzaam leven en kennis en ideeën uitwisselen

Ook in het onderwijs komen we concepten tegen die de handelingsmogelijkheden van kinderen, jongeren en professionals op klimaatverandering toespitsen. Een van deze aanpakken is de didactiek van de hoop. Daarvoor gaan leerkrachten samen met kinderen en jongeren op zoek naar alternatieve toekomstscenario's. Meer hierover volgt in hoofdstuk 3.

1.2.1 Hoop is ook autonomie en gezamenlijke actie

Hoop kan passief zijn, zoals wensdenken en denken in positieve toekomstbeelden, maar ook actief, in woord en daad. Hoop wordt hiermee een handeling die durf vereist om op te staan voor het alternatief. Kinderen en jongeren putten hoop uit het vertrouwen dat zij ondanks de ernst van de situatie van het klimaat het tij kunnen keren en de toekomst van de planeet kunnen veranderen.

Hoop heeft ook te maken met autonomie en het vertrouwen in eigen kunnen. En daarvoor is handelingsruimte nodig. Dat horen we bijvoorbeeld van de onderzoekers van het Greenteens onderzoeksprogramma onder leiding van prof. dr. Sander Thomeas van de Universiteit Utrecht (UU) dat in hoofdstuk 3 aan bod komt. Deze onderzoeken laten zien wat jongeren persoonlijk en intrinsiek motiveert en hoe identiteitsprocessen kunnen worden ingezet om gedragsverandering bij jongeren te bevorderen, met een specifieke interesse in duurzaam gedrag (13). De theorie hierachter is de *sustainability motive-alignment hypothesis*, die stelt dat adolescenten gemotiveerd zijn om duurzaam gedrag te tonen wanneer dat gedrag is afgestemd op hun motivatie voor autonomie en voor het behoren bij een groep leeftijdsgenoten (14). Deze motivatie zou een verklaring kunnen zijn voor de aantrekkingskracht van demonstrerende jongeren. Daardoor kunnen ze niet alleen, maar actief in groepen van gelijkgestemden collectief invloed uitoefenen. De gezamenlijke actie stimuleert gemeenschapsvorming en biedt hen perspectief en hoop dat het anders kan, nu en in de toekomst. Bovendien werken ze inspirerend en steunend voor anderen.

Dat kinderen en jongeren betrokken willen zijn en inspraak willen hebben, laten ze op verschillende manieren zien. Niet alleen door acties en demonstraties in de publieke ruimte, maar ook door initiatieven op school, in de eigen buurt, via sociale media of via gerechtelijke procedures. Ook de Jonge Klimaatbeweging (JKB) wil de kracht van jongeren om actie te ondernemen voor een duurzame

toekomst benutten en hen mobiliseren om bij te dragen aan positieve verandering. Volgens de JKB kun je op veel plekken laten zien dat duurzaam gedrag mogelijk is.

1.2.2 Ruimte voor ontmoeting en dialoog: in gesprek blijven over klimaatverandering

Omgaan met zorgen over klimaatverandering betekent voor de een je geluid laten horen en actie voeren. Maar een ander wil juist niet betrokken zijn en maakt de betekenis van klimaatverandering kleiner, ook om minder zorgen te hebben. Dan zijn uitspraken te horen als: 'Wat maakt het uit', 'Ik denk dat het probleem overdreven is' of 'Klimaatverandering is niet van toepassing op waar wij wonen'.

Klimaatverandering kan een bron van spanning zijn tussen mensen door meningsverschillen over oorzaken van en oplossingen voor klimaatverandering. Dat kan spelen op het niveau van de samenleving, maar ook tussen leeftijdsgenoten, tussen docenten en leerlingen in het klaslokaal en thuis tussen ouders en kinderen. In de hoofdstukken hierna komen aan bod hoe deze gesprekken zich afspelen.

Bij verschillende meningen over klimaatverandering is het belangrijk om ruimte te maken voor ontmoeting en dialoog. De dialoog is een middel om mensen met verschillende rollen en belangen met elkaar in gesprek te brengen. Bij een dialoog gaat het niet om elkaar overtuigen, maar om een open gesprek over ieders ervaringen, wensen en mogelijkheden. Dialoog nodigt uit tot ontmoeting en versterkt het gevoel van verbondenheid en wederzijds begrip en vertrouwen.

'Mensen spreken die buiten je bubbel zitten, geeft de mogelijkheid tot het horen van een ander perspectief en het besef dat er verschillende ideeën bestaan. Wellicht leidt het tot meer begrip voor elkaar en misschien gaan sommigen zelfs anders denken.'

- Jongere -

1.2.3 Optimisme voorleven

Hoop is in de woorden van Micha de Winter 'optimisme voorleven'. Bij hoop gaat het erom dat kinderen en jongeren samen met volwassenen verwachten dat een gewenste verandering gaat optreden. Hoop is wensdenken over positieve toekomstbeelden, geloof zelfs. Filosofen en pedagogen omschrijven hoop als een diep verlangen naar zin- en betekenisgeving en het realiseren van waarden waarin je gelooft, zoals rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid (15).

Hoop wordt geboren uit verder kijken dan de dag die is gearriveerd. Ernst Bloch is bekend om zijn filosofie van de hoop, waarin hij stelt dat hoop voortkomt uit het 'nog-niet' en het 'vooruitgrijpen op een betere toekomst' (16). Hoop is hiermee geen passieve droom, maar een actieve kracht die mensen aanzet tot verandering en vooruitgang. Hopen is ook een werkwoord dat erom vraagt dat burgers, bedrijven en de politiek, dus de hele samenleving, in actie komen (17).

Duurzaam leven is een manier van leven die kinderen, jongeren en hun opvoeders naast houvast en hoop ook een individuele identiteit en gemeenschappelijke verbinding biedt. We zien dit in hoofdstuk 4 terug in het voorbeeld van Scouting, die werkt vanuit een duidelijke pedagogische visie die gebaseerd is op verbondenheid, zowel met elkaar als met de omgeving.

‘Ik ben gewoon zo opgegroeid. Daarom zijn we op Scouting gegaan. Het opruimen van afval heb ik ook geleerd van Scouting. Ik denk dat best veel mensen van Scouting ook milieubewust zijn. Het zijn denk ik ook veel mensen die elkaar kennen.’

- Scouting jongere -

1.3 Klimaatverandering en de kracht van de pedagogische basis

Wereldwijd worden miljoenen kinderen geconfronteerd met de gevolgen van klimaatverandering, zoals klimaatrampen, schoolsluitingen en gezondheidsrisico's. Deze uitdagingen vragen om een stevige en veerkrachtige pedagogische basis. Kinderen en jongeren groeien immers op in gemeenschappen die steeds vaker te maken krijgen met onzekerheid. Het is daarom van groot belang dat deze gemeenschappen worden toegerust om samen met kinderen en jongeren veerkracht te ontwikkelen en actief bij te dragen aan oplossingen voor klimaatproblemen.

De pedagogische basis omvat de volledige leefomgeving waarin kinderen en jongeren opgroeien en worden opgevoed. Dit gaat veel verder dan het gezin alleen: ook buurten, scholen, bibliotheken, sportverenigingen en andere ontmoetingsplekken – zowel fysiek als online – spelen een essentiële rol (18).

Opgroeien en opvoeden doe je samen, zeker in het licht van de uitdagingen die klimaatverandering met zich meebrengt. Door samen te werken en elkaar te ondersteunen, kunnen we kinderen en jongeren helpen om sterker, weerbaarder en toekomstgericht op te groeien.

1.3.1 Samen duurzaam: gezinnen ondersteunen bij klimaatverandering

Om gezinnen te helpen omgaan met de gevolgen van klimaatverandering, is het essentieel dat zij zich gesteund voelen en ervaren dat duurzaam leven niet per se duur hoeft te zijn. Sociale verbondenheid speelt hierin een cruciale rol. Gezinnen moeten kunnen rekenen op mensen in hun omgeving die een pedagogische basis buiten het gezin vormen. Organisaties, professionals en vrijwilligers die werken met ouders, kinderen en jongeren kunnen hierin een sleutelrol vervullen. Door praktische adviezen te geven, bijvoorbeeld over het besparen op energiekosten, kunnen zij gezinnen motiveren om duurzame keuzes te maken die ook financieel voordeel opleveren.

Ook in de directe woonomgeving en in voorzieningen die kinderen en jongeren gebruiken, liggen kansen om gezinnen actief te betrekken bij verduurzaming en vergroening. In veel buurten zijn bewonersinitiatieven en buurtacties ontstaan, zoals het verwijderen van tegels en het aanleggen van geveltuinen of moestuinen stellen hiervoor vaak budgetten beschikbaar. Deze initiatieven bieden gezinnen de mogelijkheid om samen met buurtgenoten plannen te maken die niet veel kosten, maar wel leerzaam zijn en bijdragen aan sociale cohesie en gemeenschapszin. Door samen te werken aan vergroening van de buurt, zoals het aanleggen van geveltuinen of het organiseren van gezamenlijke activiteiten, ontstaan er nieuwe verbindingen tussen bewoners. Dit versterkt het gevoel van saamhorigheid en zorgt ervoor dat gezinnen zich meer betrokken voelen bij hun leefomgeving.

Daarnaast zijn er tal van inspirerende voorbeelden waarbij voormalige industriegebieden zijn herontwikkeld tot stadsparken en 'groene oases' (19). Zulke transformaties bieden niet alleen ruimte voor ontspanning, sport en spel, maar dragen ook bij aan een gezondere leefomgeving, verbetering van luchtkwaliteit en meer biodiversiteit. Door deze gezamenlijke inspanningen wordt de buurt niet alleen groener en aantrekkelijker, maar groeit ook het bewustzijn over het belang van duurzaamheid en samenwerking.

1.3.2 De meerwaarde van een groene leefomgeving voor kinderen en gezinnen

Een groene leefomgeving heeft aanzienlijke meerwaarde voor kinderen, jongeren én hun ouders en opvoeders. Buitenspelen en een groene omgeving stimuleren een gezonde en sociale ontwikkeling van kinderen (20). Kinderen leren beter, voelen zich veiliger en zijn gezonder in een groene leefomgeving. Een langjarig onderzoek in de Spaanse provincie Barcelona toont aan dat een groene omgeving stress en angst vermindert, doordat kinderen meer tijd buiten doorbrengen en dus meer bewegen, of doordat ze minder schermtijd hebben (21). Door schoolpleinen te vergroenen, ontstaan er natuurrijke oases die bijdragen aan meer speel- en leerplezier, gezondheid en verbondenheid met de natuur (22). Uit praktijkervaringen van gemeenten blijkt bovendien dat vergroening van schoolpleinen sociale interactie tussen leerlingen en ouders versterkt en pestgedrag vermindert. De provincie Overijssel zet zich in om ook in het voortgezet onderwijs groene en gezonde schoolpleinen te realiseren, al is hierover nog weinig gepubliceerd (23).

Veel basisscholen staan voor de uitdaging om hun gebouwen en schoolpleinen te verduurzamen. Schoolbesturen en leerkrachten kunnen hierin samen optrekken met ouders en leerlingen. Door bijvoorbeeld blauwgroene schoolpleinen aan te leggen met een insectenhotel en infiltratiekragen voor regenwateropvang, ontstaat een natuurinclusieve leeromgeving. Zulke projecten worden vaak ondersteund door lokale en provinciale overheden, zoals is te lezen in hoofdstuk 5. Daarnaast kunnen scholen natuurbeleving stimuleren door buitenactiviteiten te organiseren in parken en bossen. Dit draagt niet alleen bij aan de fysieke gezondheid van kinderen, maar ook aan hun verbondenheid met de natuur en hun sociale ontwikkeling.

1.3.3 Duurzaam opvoeden: samen leren en doen

Duurzaam opvoeden betekent dat ouders en andere opvoeders waarden uitdragen en gedrag laten zien dat gericht is op zorg voor het klimaat en het milieu. Denk aan:

- het voorleven van duurzaam gedrag: ouders die vaker de fiets pakken, minder vlees eten of afval scheiden;
- kinderen een rol als inspiratiebron geven: ze leren op school en via sociale media veel over klimaatverandering, nemen die kennis mee naar huis en motiveren hun ouders om duurzamer te leven. Sta open voor hun ideeën.

Gezinnen kunnen op veel manieren verduurzamen, bijvoorbeeld:

- de tuin vergroenen: begin met één tegel eruit halen en plant bloemen of een boom;
- minder vlees eten: introduceer een vegetarische dag per week;
- duurzaam vervoer: ga vaker lopen, fietsen of met het openbaar vervoer;
- water besparen: organiseer een ‘kort douchen’-challenge in huis;
- kledingruil: organiseer een ruilmiddag met vrienden of familie.

‘Ik vind klimaatverandering – in pedagogische zin – best een puzzel. Op vele manieren voed ik op zoals mijn ouders dat deden, maar dit is een van de zaken waarvan ik denk: het vraagt nu echt wat anders. Maar...wat vraagt het dan?’

- Ouder -

Kinderen kunnen ook spreekbeurten over klimaatverandering geven en er zelfs boeken over schrijven. Acties van kinderen werken aanstekelijk, zoals bijvoorbeeld in het volgende hoofdstuk te lezen is in het verhaal van de familie Sies. Zoon Levi bracht gedragsveranderingen op gang bij zijn ouders en andere gezinsleden.

1.3.4 De bijdragen van buitenschoolse opvang, kinderboerderijen en Scouting

Bij buitenschoolse opvang (bso) Vrijland in de gemeente Amersfoort komen kinderen wekelijks in het bos. Dit vinden de kinderen zo leuk dat sommigen van hen hun ouders in het weekend meenemen naar die ene leuke plek in het bos waar ze heerlijk kunnen spelen. Onderweg naar die plek leren ze hun ouders van alles over de natuur.

Ook de bibliotheek, de kinderboerderij, Scouting of het kinder- en jongerenwerk kunnen met kinderen aan de slag om kinderen kennis te laten maken met zorg voor de natuur in hun directe leefomgeving, bijvoorbeeld door in de Nationale Klimaatweek in november boeken over het klimaat voor te lezen, met de kinderen vetbollen maken of met geprikt afval kunst te maken.

UNICEF Nederland: Kinderrechten en klimaatverandering

Kinderen worden wereldwijd hard geraakt door de gevolgen van klimaatverandering. Ook in Nederland en Caribisch Nederland beïnvloed klimaatverandering vanaf de zwangerschap tot en met de adolescentie de ontwikkeling van kinderen en jongeren. In vergelijking met volwassenen zijn kinderen en jongeren extra kwetsbaar. De wisselwerking van fysiologische, psychosociale en gedragsmatige factoren, samen met hun afhankelijkheid van verzorgers, maakt kinderen gevoeliger voor de schadelijke impact van klimaatverandering op hun gezondheid. Vooral kinderen in kwetsbare situaties, zoals zij die opgroeien in stedelijke gebieden of in gezinnen met een laag inkomen, lopen extra risico doordat zij vaak minder goed beschermd zijn tegen klimaatgerelateerde bedreigingen.

Recht op een gezonde leefomgeving

Op basis van het VN-Kinderrechtenverdrag hebben kinderen het recht om gezond en veilig op te groeien (24). Het VN-Kinderrechtencomité benadrukt in General Comment 26 dat kinderen expliciet recht hebben op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving (25).

Een General Comment is een nadere uitleg van één of meer artikelen van het Kinderrechtenverdrag.

Daarnaast hebben staten op basis van het Verdrag de plicht om de belangen van kinderen voorop te stellen in klimaatbeleid en hierbij extra aandacht te hebben voor kwetsbare groepen. Ook moet de mening van kinderen worden meegenomen bij besluitvorming over klimaatbeleid. Het VN-Kinderrechtencomité uit grote zorgen over de impact van klimaatverandering op kinderen en heeft gerichte aanbevelingen gedaan aan de Nederlandse overheid, zoals het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen, meer aandacht voor de Caribische eilanden en het bewustzijn van kinderen over klimaatverandering te vergroten via klimaatonderwijs.

Impact op kinderen in Nederland

UNICEF Nederland heeft onderzoek gedaan naar de impact van klimaatverandering op kinderen in Europees Nederland en Caribisch Nederland (26). Er is specifiek gekeken naar drie factoren die de gezondheid en het welzijn van kinderen beïnvloeden: hitte, wateroverlast en luchtvervuiling. Een aantal belangrijke bevindingen zijn:

- Bijna alle kinderen in Nederland ervaren hittestress wanneer ze buitenspelen tijdens een tropische middag, vooral in nieuwbouwwijken omdat daar nog weinig groen is.
- Kinderen die in stedelijke gebieden wonen, en vooral in huurwoningen, zijn bijzonder gevoelig voor hitte tijdens de nacht door hogere temperaturen door het hitte-eiland effect.

- Minstens 16% van de kinderen woont meer dan 300 meter van een koele plek, wat hen onvoldoende bescherming biedt op warme dagen.
- Gezinnen met een lager inkomen wonen vaker in warmere buurten. Zij hebben vaak minder mogelijkheden om maatregelen tegen hitte te nemen, zoals het installeren van zonwering.
- Meer dan de helft van de kinderen in Nederland woont op een plek die kan overstromen. Zo'n 400.000 kinderen leven in gebieden met een verhoogd risico om slachtoffer te worden van een overstroming.
- Kinderen die in steden wonen of nabij grote industrieën, intensieve veehouderij of snelwegen, lopen een grote kans te maken te hebben met slechte luchtkwaliteit. Ook lokale bronnen, zoals houtstook en kleine bedrijven, dragen bij aan de luchtvervuiling.
- Kinderen die al kampen met mentale problemen zijn extra kwetsbaar voor de gevolgen van extreme hitte.

De resultaten uit het onderzoek tonen aan dat kinderen in kwetsbare posities, zoals die in stedelijke gebieden of met een laag inkomen, extra risico lopen door beperkte bescherming tegen klimaat-gerelateerde bedreigingen.

Caribisch Nederland

Er zijn geen specifieke gegevens beschikbaar over de blootstelling van kinderen aan hitte, wateroverlast en luchtvervuiling in Caribisch Nederland. We weten wel dat Bonaire het meest kwetsbaar is voor overstromingen door zeespiegelstijging omdat een groot deel van het eiland slechts enkele meters boven zeeniveau ligt. Daardoor kan zelfs een kleine stijging van de zeespiegel al leiden tot overstromingen van kustgebieden. Saba en Sint Eustatius zijn met name kwetsbaar voor tropische stormen en orkanen. Een warmer en vochtiger klimaat bevordert op alle eilanden de groei van muggen die het zikavirus, dengue en chikungunya overdragen. Vooral jonge kinderen zijn door hun minder ontwikkelde immuunsysteem zijn kwetsbaar voor deze ziekten.

Kinderrechten in klimaatbeleid

Om de gezondheid en het welzijn van kinderen in Europees en Caribisch Nederland in de toekomst te waarborgen, is het noodzakelijk om niet alleen de uitstoot van broeikasgassen drastisch te verminderen, maar ook proactief te investeren in infrastructuur en beleidsmaatregelen die kinderen beschermen tegen de gevolgen van extreme hitte, overstromingen en luchtvervuiling. UNICEF Nederland doet hier de volgende aanbevelingen voor:

- Betrek kinderen en jongeren actief bij het klimaatbeleid. Hun inbreng is waardevol, zeker omdat zij de langetermijneffecten het meest zullen ondervinden. Gebruik een hoopvol perspectief in klimaatcommunicatie richting jongeren om veerkracht en motivatie te versterken.
- Gebruik de kinderrechtentoets bij de ontwikkeling van klimaat- en milieubeleid om de impact op kinderen expliciet te wegen. Heb hierbij in het bijzonder aandacht voor extra kwetsbare groepen: kinderen in sociaal economisch minder bedeelde buurten, in versteende wijken, nabij vervuilende industrieën of kinderen met mentale problemen.
- Vergroen leefomgevingen (schoolpleinen, speeltuinen) zodat kinderen veilige, koele speelplekken hebben. Investeer in de verduurzaming van woningen in kwetsbare wijken, inclusief goede isolatie

zonder verhoging van woonlasten. Zorg voor goed geïsoleerde schoolgebouwen vooral in Caribisch Nederland. Dit is essentieel voor leerprestaties. Besteed aandacht aan de mentale gevolgen van klimaatstress en wateroverlast, met passende hulp voor getroffen kinderen.

- Neem klimaatonderwijs op in het onderwijsprogramma voor kinderen, zodat zij zich vanaf jonge leeftijd bewust worden van de oorzaken en gevolgen van klimaatverandering. Scholen zouden duurzame levensstijlen, gedragsverandering en de rol van kinderen in het aanpakken van klimaatverandering actief moeten bevorderen.

Klimaatverandering heeft nu al invloed op de ontwikkeling van kinderen en jongeren in zowel Europees Nederland als Caribisch Nederland. Naarmate de aarde verder opwarmt, zullen de negatieve gevolgen voor kinderen alleen maar toenemen. Daarom is het van belang dat we de uitstoot van broeikasgassen terugdringen en de opwarming van de aarde beperken tot onder de 2°C en bij voorkeur onder de 1,5°C. Tegelijkertijd zien we dat we ons moeten voorbereiden op een leven met een veranderd klimaat en de bijbehorende gevolgen. In die voorbereidingen moeten kinderen en hun rechten centraal staan.

Klimaatverandering in de ogen van kinderen, jongeren, ouders en grootouders

De verandering van het klimaat roept nieuwe vraagstukken op over de manier waarop kinderen opgroeien en hoe opvoeders hen hierin begeleiden. Ouders en kinderen kunnen elkaar inspireren, maar klimaatverandering is nog lang niet in alle gezinnen een gespreksonderwerp.

2 Klimaatverandering in de ogen van kinderen, jongeren, ouders en grootouders

Waarom is het belangrijk dat kinderen en jongeren hun stem over klimaatverandering kunnen laten horen? Hoe zien zij klimaatverandering en waar lopen zij tegenaan? Hoe kunnen jongeren betrokken worden en invloed uitoefenen op beleids- en besluitvorming? En hoe gaan ouders om met de impact van klimaatverandering op de gezinsdynamiek?

2.1 De stem van kinderen

Kinderen horen en zien dagelijks over het klimaat via de media en op school. Ze ondervinden ook het meest de directe gevolgen van klimaatverandering bij rampen, maar bijvoorbeeld ook door luchtverontreiniging. Kinderen zijn zich er ook steeds meer van bewust dat zij een brug vormen tussen de verschillende generaties in het ervaren van de effecten van klimaatverandering. Kinderen willen graag betrokken zijn bij het nadenken over oplossingen. Ze willen graag iets doen waar ze zelf invloed op hebben, zoals afval oprapen, stekkers uit het stopcontact halen, of meer met de fiets gaan.

De vraag is hoe je kinderen het beste kunt begeleiden in het omgaan met het vraagstuk van klimaatverandering, ook als dat ongemakkelijk is. Wat doe je bijvoorbeeld als ze willen gaan demonstreren? Ook dan geldt dat het belangrijk is om een hoopvol perspectief te bieden. Kinderen zijn de volwassenen van de toekomst en hebben recht op een toekomst. Daarom wordt het geven van een stem aan kinderen in relatie tot klimaatverandering steeds meer erkend als een kinderrecht, zoals blijkt uit de voorgaande bijdrage van UNICEF Nederland.

2.2 Jongeren in actie

Jongeren hebben een belangrijke rol in het omgaan met het vraagstuk van klimaatverandering. Niet alleen leven zij in tijden van eindeloze consumptie en groei, zij worden ook het meest geconfronteerd met de grenzen hiervan. Tegelijkertijd staan jongeren op de drempel van een volwassen leven, waar ze nog nauwelijks invloed op hebben maar wel de consequenties van ondervinden. Zij zijn de eerste generatie die veel kennis opdoet over klimaatverandering. Het onderwerp is onderdeel geworden van het schoolcurriculum, maar is er nog weinig aandacht voor de sociale en emotionele impact. Daarin moeten ze zelf hun weg vinden. Dat vraagt om een realistische, maar vooral hoopvolle benadering. Gelukkig zijn er veel voorbeelden van manieren waarop jongeren meer kennis opdoen over klimaat-

verandering en bezig zijn om in actie te komen. Die actie kan variëren van meelopen in een demonstratie tot aan tafel zitten wanneer er besluiten over klimaatmaatregelen worden genomen. In het rapport *Born into the Climate Crisis 2* van Save the Children wordt de urgentie van klimaatverandering en het geven van een stem van kinderen en jongeren in dit vraagstuk benadrukt. Kinderen die in 2020 geboren zijn, zullen te maken gaan krijgen met twee tot zeven keer extremere weersomstandigheden (27). Save the Children Nederland betreft praktisch opgeleide jongeren bij het vraagstuk van klimaatverandering met de methode *Speaking Minds*. In de *Speaking Minds*-trajecten over klimaatverandering praten jongeren lokaal met beleidsmakers. Zo hebben jongeren in de gemeenten Emmen en Utrecht een aantal weken gewerkt aan het thema klimaatverandering en adviezen gegeven aan de wethouder. Die adviezen hebben betrekking op hun dagelijks leven, zoals deelfietsen op school, kledingruilmarkten en gratis afgekeurd fruit op scholen. Maar ook bedachten ze hoe zij hun omgeving kunnen ondersteunen, bijvoorbeeld met een klusteam om huizen energievriendelijker te maken en het starten van een openbare moestuin. Daarnaast hebben de jongeren ook eigen klimaatactieplannen uitgevoerd in hun gemeente. Jongeren zoeken elkaar op om gezamenlijk te werken aan voorstellen voor hun eigen toekomst. Dat geeft herkenning, maar ook de voldoening van ergens aan bijdragen en bijhoren. Eén van de meest in het oog springende initiatieven zijn de jongeren en hun organisaties die zich hebben aangesloten bij de Jonge Klimaatbeweging.

2.3 De impact op gezinnen

Over de manier waarop klimaatverandering een plek heeft in de dagelijkse opvoeding, is nog weinig onderzoek gedaan. Ouders worden geconfronteerd met verschillende uitdagingen en dilemma's wanneer het onderwerp aan de keukentafel ter sprake komt. Dit gebeurt vaak doordat kinderen via school of het nieuws met klimaatverandering in aanraking komen en hierover thuis vragen stellen. Ouders willen hun kinderen een realistisch maar niet beangstigend beeld geven, terwijl ze zelf soms worstelen met bezorgdheid en handelingsverlegenheid. Ook is het niet voor alle ouders zo vanzelfsprekend om klimaatverandering als bedreiging te ervaren. Ze moeten vaak voor veel andere acute uitdagingen een oplossing vinden, bijvoorbeeld door de stijging van de kosten van het dagelijks leven. Het kan voor ouders confronterend zijn dat in andere leefomgevingen van kinderen zoals de school, wel aandacht wordt besteed aan klimaatverandering, zonder dat zij daarvan op de hoogte zijn.

'Proberen duurzaam te leven komt veel aan bod in onze opvoeding. Als mijn zoon thuiskomt met weer een plastic traktatie van school zegt hij standaard: "Dit vinden jullie toch prullaria!". We proberen ze ook heel wat mee te geven aan waardering voor de natuur, dat alle beestjes waardevol zijn, en we eten (bijna) geen vlees, waarbij ze ook weten dat dat beter voor de wereld is.'

- Ouder -

Veel ouders ervaren een informatiekloof als kinderen thuiskomen met vragen over het klimaat. Zij vragen zich af waar zij betrouwbare informatie kunnen vinden om hun kinderen goed in te lichten en te begeleiden in het omgaan met klimaatverandering. Waar kunnen ze uit alle verschillende bronnen betrouwbare informatie vinden en wat helpt bij het beantwoorden van vragen van hun kinderen? Er zijn ook ouders die zelf actie ondernemen en duurzamere keuzes willen maken in hun huishouden. Dit kan variëren van bewuster omgaan met energie en voeding tot deelname aan lokale duurzaamheidsinitiatieven. De wens om een positief voorbeeld voor hun kinderen te zijn, speelt hierbij een grote rol.

Het bespreken van klimaatverandering met kinderen brengt soms dilemma's mee. Hoe eerlijk moet je zijn over de ernst van de situatie zonder kinderen bang te maken? Hoe stimuleer je hen tot duurzame keuzes zonder hen een gevoel van schuld of machteloosheid te geven? Ook kan er een spanningsveld ontstaan tussen idealen en praktische haalbaarheid. Ouders willen hun kinderen meegeven hoe belangrijk duurzaamheid is, maar stuiten in het dagelijks leven op obstakels zoals kosten, tijd en gemak, zoals ook blijkt uit het volgende ervaringsverhaal van de familie Sies.

ERVARINGSVERHAAL FAMILIE SIES

Klimaatzorgen in het gezin: van angst naar samen actie ondernemen

Wat doe je als een kind zich zorgen maakt over klimaatverandering? Irene Sies herinnert zich nog goed hoe haar zoon Levi op jonge leeftijd al het ene na het andere weetje over de natuur verslond. Wat begon als een interesse in de wereld om hem heen, groeide uit tot grote zorgen over het klimaat. Dit verhaal laat zien hoe een gezin samen leert omgaan met zulke zorgen en bewuste keuzes maakt in een veranderende wereld.

Het begon met een cadeautje

Irene Sies is moeder van vier kinderen van 4, 6, 12 en 13 jaar oud. Toen haar oudste zoon Levi 6 jaar was, gaven Irene en haar man hem een stapeltje National Geographic Junior cadeau. 'We hadden deze via Marktplaats gekocht. Levi kon al vroeg lezen en was enorm geïnteresseerd in de wereld om hem heen. Dat stapeltje tijdschriften leek ons dus een perfect cadeautje voor hem. Nu ik terugkijk, vraag ik me af: had ons leven er anders uitgezien als we dat stapeltje tijdschriften toen niet hadden gekocht?'

Een verantwoorde levensstijl

Irene en haar man hielden al eerder rekening met hun impact op het milieu, maar na het cadeau aan Levi kwam pas de echte omslag. 'We waren al wel bezig met een verantwoorde levensstijl, daar waar het ons uitkwam. We aten weinig vlees, hebben de aanschaf van een auto zo lang mogelijk uitgesteld en kochten steeds vaker biologische boodschappen', vertelt Irene. 'Ons motto

was altijd: “Zorg goed voor het milieu, maar wel met mate.” Tweedehands spullen kopen paste ook bij deze aanpak – en zo kwam Levi uiteindelijk aan zijn geliefde stapel tijdschriften.’

Meer kennis zorgde voor angst

De interesse van Levi bracht nieuwe vragen met zich mee, waarmee het gezin zich steeds bewuster werd van hun impact op de natuur. ‘Levi las de stapel tijdschriften in no-time uit. Hij las daar onder andere over de stijgende zeespiegel. En dat liet hem niet meer los.’

Irene legt uit wat de gevolgen hiervan waren: ‘De angsten die door het klimaatprobleem bij Levi ontstonden, leidden tot slapeloze nachten. Dit stelde ons als ouders voor een uitdagende opvoedtaak, die we op een gegeven moment niet meer alleen konden aanpakken. We hebben professionele hulp ingeschakeld, niet alleen vanwege de stress die de klimaatverandering bij Levi veroorzaakte, maar omdat het een uiting was van zijn hoogbegaafdheid en karakter.’

Het leven anders inrichten: de positieve impact vergroten

Inmiddels is het gezin zo’n zeven jaar verder. Wat is er in de tussentijd veranderd? ‘Aanvankelijk maakten Levi en wij ons vooral zorgen over het klimaat, zonder de link te leggen naar ons eigen gedrag. De slapeloze nachten zijn nu veel minder geworden, en we kijken als gezin veel bewuster naar hoe we ons leven kunnen inrichten. Hoe kunnen we onze negatieve impact op de wereld verkleinen? Of, nog liever, onze positieve impact vergroten?’

Die omslag kwam niet van de ene op de andere dag en niet alleen van Levi. Irene vervolgt: ‘Als opvoeder neem ik de zorgen van mijn kinderen serieus en kijk ik hoe ik die kan verminderen. Dit is denk ik een natuurlijke reactie van elke ouder, maar niet ieder kind heeft dezelfde zorgen. In ons geval zijn we ons als gezin meer op ons eigen gedrag gaan richten. We eten bijvoorbeeld vegetarisch en kopen onze kleding tweedehands. Het huis dat we vorig jaar kochten, hebben we goed laten isoleren en voorzien van zonnepanelen. Deze inspanningen doen we niet alleen om de zorgen van onze kinderen te verminderen, maar ook omdat we die zorg als ouders ook ervaren.’

Goed doen, doet goed volgen

Irene reflecteert op de dynamiek binnen hun gezin: ‘Als gezin vormen we een mini-maatschappij waarin we elkaar beïnvloeden. Er is een wisselwerking, waarbij niet altijd meer duidelijk is wie nu begon en wie volgde. Mijn man en ik besloten om steeds minder vlees te eten, maar het voorstel om helemaal vegetarisch te gaan, kwam van Levi en onze dochter Jael. Ik was de eerste in ons gezin die begon met koud douchen, maar inmiddels douchen de oudste vier gezinsleden allemaal koud. Zo houden we elkaar scherp en dagen we elkaar uit tot nieuwe gedragsveranderingen. Al heb ik soms het gevoel dat het ook mijn taak is om het enthousiasme van mijn kinderen voor veranderingen een beetje te temperen.’

Balanceren tussen zorgen en zorgeloos opgroeien

Irene denkt na over deze dynamiek en wat het voor haar betekent als moeder. Dan vervolgt ze: ‘Misschien staat tegenover de taak om de zorgen van mijn kinderen serieus te nemen, het verlangen om ze zorgeloos te laten opgroeien. Ik zou willen dat ze níet wakker liggen van deze problematiek. En ik wil dat ze zonder schuldgevoel een warme douche nemen als ze natgeregend thuiskomen

van een sporttraining. Maar ze helemaal zonder die grote zorgen laten leven, dat is me helaas niet gelukt.' Het blijft even stil. Met een licht spottende lach vervolgt Irene: 'Dan had ik dat stapeltje tijdschriften dus niet moeten kopen.'

Zo lang mogelijk zorgeloos

Doordat ze als gezin zo actief bezig zijn met veranderingen, moeten Irene en haar man goed leren inschatten wat ze met hun oudste en jongste kinderen kunnen delen. 'Bij de jongste twee kan ik de echte zorgen nog een beetje weghouden, en dat doe ik dan ook graag. Juda van 6 vindt het behoorlijk jammer dat we tegenwoordig vegetarisch eten. Natuurlijk leg ik hem wel eens uit waarom we geen vlees meer eten, maar ik houd het luchtig. Ik wil hem zorgeloos laten zijn, nu dat nog kan en ik de keuzes voor hem maak. Ik heb met hem afgesproken dat we in de zomervakantie en kerstvakantie een keer lekker vlees eten. En als we in een restaurant zijn, of als hij jarig is, weet ik al wat hij kiest: pizza salami, kipkluijjes, of een echte hamburger. Geen haar op mijn hoofd die er aan denkt om die blijdschap te temperen.'

Een nieuwe stap: het boek van Levi

Een paar jaar geleden, toen Levi op de basisschool zat, besloot hij om een boek te schrijven dat kinderen uitlegt hoe het zit met klimaatverandering. Wat begon als een schoolproject, groeide uit tot een echt boek dat werd uitgegeven door een uitgeverij. 'Dat was een geweldige ervaring voor Levi. Hij verscheen op het Jeugdjournaal, bij Spijkers met Koppen en in verschillende kranten en tijdschriften. Van heel veel mensen kreeg hij te horen hoe fijn ze het vonden dat hij in zijn boek alles zo duidelijk uitlegt. Ook waarden mensen de hoopvolle toon van het boek.'

Een voortdurende zoektocht

Even leek het alsof al zijn zorgen over het klimaat daarmee waren opgelost. Maar de werkelijkheid is ingewikkelder. 'Nog steeds kan Levi zich zorgen maken om het klimaat en nog steeds kunnen die zorgen hem wakker houden. Misschien is dat wel de harde waarheid van ons verhaal: Hoezeer we ons als gezin ook inzetten voor het klimaat, de wereldwijde problemen verdwijnen niet zomaar. Daar moeten we met onze kinderen steeds opnieuw een weg in vinden.'

Dit interview schreef Irene Sies in overleg met haar kinderen Levi en Jaël

Kijk voor meer inspiratie op:

- [Met mijn kinderen over klimaatverandering praten](#)
- [De rol van psychologen en pedagogen in gedragsverandering](#)
- [Wat kun je met je kinderen doen voor een beter klimaat?](#)
- [Welke rol spelen professionals in het onderwijs?](#)

2.4 De rol van grootouders

Niet alleen ouders, maar ook grootouders spelen een rol in de dynamiek van duurzaam opvoeden. Veel grootouders voelen de verantwoordelijkheid om bij te dragen aan een leefbare aarde voor hun kleinkinderen en zien hoe de wereld is veranderd sinds hun eigen jeugd. Dit fenomeen wordt ook wel het *shifting baseline syndroom* genoemd: elke generatie ziet de veranderende staat van de natuur als normaal, zonder altijd te beseffen wat er al verloren is gegaan. Volgens Chris Julien refereren grootouders vaak aan wat er was in hun jeugd, maar dat is niet meer de realiteit waarin hun kleinkinderen leven (28).

Veel grootouders willen hun kleinkinderen liefde voor de natuur meegeven en hen inspireren om bewust met het milieu om te gaan. Buiten zijn en spelen was voor de meesten van hen de normaalste zaak van de wereld. Dit heeft geleid tot initiatieven als Grootouders voor het Klimaat, een organisatie waarin grootouders zich verenigen om activiteiten te organiseren voor kinderen. Denk aan voorleesmomenten in bibliotheken of acties richting beleidsmakers. Op deze manier dragen zij bij aan het gesprek over en de bewustwording van klimaatverandering binnen gezinnen.

2.5 Meer aandacht voor de impact van klimaatverandering op opvoeden

Hoewel de impact van klimaatverandering op de opvoeding nog relatief onderbelicht is, wordt het een steeds belangrijker thema in gezinnen. Ouders en grootouders zoeken naar manieren om kinderen en jongeren op een ondersteunende en hoopvolle manier te begeleiden in hun bewustwording van het klimaatprobleem. Door betrouwbare informatie te vinden, duurzame keuzes te maken en samen het gesprek aan te gaan, kunnen opvoeders bijdragen aan een generatie die niet alleen geïnformeerd, maar ook veerkrachtig en gemotiveerd is om een positieve impact te maken op de wereld.

Amber Prinsze heeft onderzoek gedaan naar het gesprek tussen ouders en jongeren over klimaatverandering. Zij merkt op dat ouders vaak ook vinden dat er een grote verantwoordelijkheid ligt bij de politiek en bij grote bedrijven om maatregelen en acties te nemen tegen klimaatverandering. En ook dat die deze verantwoordelijkheid onvoldoende oppakken (29).

Toch maken niet alle ouders zich even grote zorgen. Het lijkt er op dat andere hedendaagse vraagstukken, zoals de stijging van energieprijzen of het tekort op de huizenmarkt, vaker tot zorgen leiden dan klimaatverandering. Daarbij geven ouders aan dat klimaatverandering als probleem niet altijd tastbaar genoeg is.

‘Ik heb het idee dat het in ons gezin, pas een issue is als het concreet of tastbaar is. En het werd tastbaar, toen die energieprijzen zo omhoog zouden gaan.’

- Ouder -

Uit een aantal online peilingen van het Nji onder ouders komt het beeld naar voren dat steeds meer ouders bezig zijn om klimaatbewuster en duurzamer leven onderdeel te maken van de opvoeding. Maar tegelijkertijd geven ze aan dat ze daar niet altijd een antwoord op hebben. Klimaatbewuster

leven is vaak ook nog een ogenschijnlijk polariserend onderwerp onder ouders. Ouders willen wel met elkaar in gesprek over hoe je duurzamer kunt leven, maar doen dat vooral onder gelijkgestemden. De impact van klimaatverandering op het gezinsleven is daarmee ook een onderwerp dat snel ingewikkeld wordt. Zeker wanneer klimaatverandering bijvoorbeeld niet wordt erkend of juist veel angst voor de toekomst oproept.

‘Met andere ouders wissel ik ervaringen uit: ‘wat wekt bij jou kinderen interesse op in (op kleine manieren) duurzaam leven?’ Bijvoorbeeld samen tuinieren, afval ruimen in de wijk. Wel merk ik dat ik die gesprekken vooral voer met ouders die zich èn zorgen maken, net als ik, èn graag zelf kleine stapjes willen zetten om zelf klimaatbewust te leven. Ik vermijd dit gesprek wat meer als ik niet weet of mensen zich om het klimaat bekommeren.’

- Ouder -

Wat het vraagstuk van klimaatverandering voor gezinnen ook moeilijk maakt, is dat veel nog niet duidelijk is en dat sommige ontwikkelingen pas op langere termijn, in het leven van de volgende generaties, concrete gevolgen hebben. Dat maakt het lastig om het onderwerp een plek te geven in het opvoeden in het hier en nu. Het is ook ingewikkeld om de alledaagse gang van zaken in een gezin te verbinden met grotere maatschappelijke uitdagingen waarvan ouders vaak het gevoel hebben dat ze er alleen voor staan. Om beter zicht op de verschillende perspectieven van ouders te krijgen, is nog veel meer onderzoek nodig, vooral met ouders zelf. Het stilstaan bij deze vragen biedt ook hoop.

‘Klimaatverandering is altijd een thema geweest. Dat zit in ‘t samen doen. Naar buiten, ontdekken, benoemen wat je ziet, proeven, voelen, voorleven en keuzes laten zien. En dan hoor je opeens je kind zeggen: dat is geen eend, dat is een meerkoet. Opletten dat je niet teveel gaat somberen. En echt stevige wandelschoenen aan ze cadeau geven als ze zelfstandig worden. Die zijn dan voor hen te duur om zelf aan te schaffen, bovendien niet elegant, maar gaan jaren mee en gaven op cruciaal moment net dat zetje.’

- Moeder en oma -

Jonge Klimaatbeweging: **De blik van jongeren**

Als er één groep is wiens perspectief op klimaatverandering niet over het hoofd gezien mag worden, dan zijn het de jongeren van vandaag. Zij zijn geboren in een tijd waarin betaalbare elektronische apparaten, goedkope vliegtickets en een grote mate van consumptie de norm zijn. Tegelijkertijd zijn zij de generatie die de gevolgen van dit niet-duurzame systeem het sterkst zullen ondervinden. Dit gegeven sluit niet aan bij een toekomst waar jongeren met vertrouwen en positiviteit naar uit kunnen kijken. Tegelijkertijd hebben zij de minste invloed op besluitvorming over de systeemverandering die ze voor ogen hebben, waardoor zij amper betrokken worden bij de oplossing van het klimaatprobleem. De jongeren zijn onze toekomst, maar waarom hebben ze daar zo weinig invloed op?

Zorgen van jongeren

Hoe kunnen wij als maatschappij omgaan met de zorgen van jongeren - die naast klimaatverandering ook gaan over gerelateerde maatschappelijke thema's zoals sociale ongelijkheid en woningtekorten? Jongeren zijn gemotiveerd om mee te werken aan een duurzamer systeem, maar het ontbreekt hen vaak aan een concreet handelingsperspectief (30). *'Wat kan ik als individu doen?'* en *'Wat heeft zo'n kleine bijdrage voor impact op het grotere geheel?'* zijn vragen die jongeren zich vaak stellen. De klimaatcrisis kan overweldigend aanvoelen en ervoor zorgen dat sommige jongeren niet in actie komen. Het is ook moeilijk om in te zien op welke manier je als individu invloed kan uitoefenen. Niet alleen jongeren zelf, maar ook hun omgeving kampt met handelingsverlegenheid. Ouders, onderwijzers of betrokken hulpverleners zijn soms terughoudend om het onderwerp klimaat bespreekbaar te maken. Ze zijn bang om jongeren af te schrikken of hebben onvoldoende kennis van wat de jongeren kunnen doen om de problemen in onze huidige maatschappij op te lossen. Met het vermijden van het gesprek, worden jongeren onbedoeld tekort gedaan.

Dat er meer aandacht komt voor angst die klimaatverandering oproept bij kinderen en jongeren, het zogenaamde *eco anxiety*, komt naar voren in een onderzoek van de Hogeschool van Amsterdam (HvA) naar stress bij jongeren (31). Deze angsten en zorgen zijn niet voor alle kinderen en jongeren gelijk en lijken ook te verschillen per leeftijdsfase. In het algemeen lijkt de aandacht meer uit te gaan naar kennisoverdracht en gedragsverandering dan naar de emotionele impact. Tegelijkertijd zien we ook dat in actie komen leidt tot een meer hoopvol perspectief.

Uit wetenschappelijk onderzoek blijkt dat jongeren niet verlamd raken door meer kennis over de huidige staat van het mondiale klimaat. Milieuvriendelijk gedrag wordt gestimuleerd wanneer dat kennis op een

hoopvolle manier geframed wordt (32), maar kan ook ontstaan wanneer jongeren klimaatangst ervaren naar aanleiding van negatieve berichtgeving (33). Jongeren gaan milieuvriendelijk gedrag vertonen, omdat ze bezorgd zijn over de eigen toekomst en die van de generaties na hen. Het werkt stimulerend voor jongeren om samen op grotere schaal veranderingen aan te kunnen brengen.

“Voorheen voelde ik mij alleen in mijn strijd voor een groenere wereld, maar nu we het samen doen, ervaar ik veel meer invloed”.

Een voorbeeld waarbij jongeren zich aan kunnen sluiten is de Jonge Klimaatbeweging (JKB). Met een groep van 80 vrijwilligers zetten JKB zich in voor thema's rondom politieke activatie en bewustwording in de strijd tegen klimaatverandering. Samenwerking en kennisdeling gebeurt bij de JKB tussen jongeren van alle kanten van het politieke spectrum. Zo blijven jongeren van elkaar leren en wordt er een visie gecreëerd waar iedereen zich in kan vinden. Vrijwilligers geven verschillende redenen aan voor hun start bij de JKB: de meesten willen zich inzetten om op grote schaal een bijdrage te kunnen leveren. Het samen doen geeft een gevoel van invloed en saamhorigheid dat je als individu lastiger bereikt.

Voorbeeld uit de praktijk

Vanuit de JKB hebben wij een concreet voorbeeld van het betrekken van jongeren bij een groenere wereld. Wij werken samen met de organisatie Trees for All om MBO studenten hun eigen schoolplein te laten vergroenen. We informeren hen over het belang van bomen op het klimaat, inspireren hen om mee te denken en activeren ze om zelf hun eigen groene schoolplein te ontwerpen. Uit alle ontwerpen wordt vervolgens het beste ontwerp gekozen, waarna de studenten met elkaar de handen uit de mouwen steken om het schoolplein te realiseren. Door jongeren serieus te nemen, hen informatie te geven en hen echt te laten deelnemen aan de oplossing, kom je tot mooie resultaten. Deze jongeren zijn enthousiast en positief over het Trees for All-project en benadrukken het belang van elkaar inspireren. Door deze collectieve inzet merken ze dat ze wel degelijk waardevolle bijdragen aan een duurzamere wereld kunnen leveren die verder reikt dan wat ze als individu kunnen doen.

“Eerst was ik niet zo bezig met het klimaat, thuis hebben we het er nooit over. Door dit project ben ik gaan inzien dat ik zelf echt iets kan doen om het klimaat te verbeteren.”

Geef jongeren een stem

Vanuit gesprekken met jongeren weten wij dat zij behoefte hebben aan meer kennis, lesstof en gesprekken over het klimaat. Zo geven huidige pabo-studenten, de onderwijzers van de toekomst, aan dat zij graag meer natuur- en klimaateducatie willen krijgen in het curriculum.

“Klimaat als onderdeel van het curriculum geeft mij de kennis en het vertrouwen om dit met toekomstige leerlingen te bespreken.”

De JKB is een van de vele organisaties die bij mbo- en hbo-scholen langsgaat om het gesprek met jongeren aan te gaan. Je kunt natuurlijk ook zelf als docent het gesprek op een fijne manier aangaan. Zorg hierbij voor een open houding, zonder oordeel. Erken de zorgen van de jongeren en neem deze serieus. Focus vervolgens op het positieve en het hier en nu: waar heeft de jongere invloed op? Hoe kunnen we die invloed benutten en vergroten? En hoe kun jij daarin als docent of school bij ondersteunen?

Geef jongeren een mandaat

Bij de JKB vinden wij het niet alleen belangrijk dat jongeren gesprekspartners zijn, maar ook dat zij daadwerkelijk onderdeel zijn van besluitvorming. Jongeren worden vaak over het hoofd gezien bij de input voor beslissingen. Vanuit ethisch perspectief is het relevant om jongeren mee te laten beslissen over hun eigen toekomst.

*‘Door een rol te hebben in de besluitvorming,
voelen we ons serieus genomen.’*

*‘Nu hebben we zelf invloed op onze toekomst,
wat ons hoopvol maakt.’*

Bovendien leidt het ook tot betere besluitvorming: jongeren hebben vaak een andere blik op situaties, waardoor dit tot waardevolle en creatieve ideeën kan leiden. Veelal worden jongeren “voor de vorm” gevraagd deel te nemen aan bijvoorbeeld een panel, maar telt hun stem niet mee voor de uiteindelijke beslissing. Dit moet en kan beter. Volgens de zogenaamde ‘participatieladder’, een middel waarmee de mate van daadwerkelijke participatie wordt weergegeven van laag naar hoog, is het niet alleen relevant jongeren te informeren en te raadplegen, maar ook om daadwerkelijk met hen tot besluiten te komen.

Ga aan de slag

Het is een pedagogische opdracht om jongeren meer te informeren over het klimaat en hun zorgen en ideeën hierover serieus te nemen. Het klimaat is van grote invloed op de toekomst van de jongeren en dus reden tot gesprek. Onderwijzers, ouders en hulpverleners: ga het gesprek aan met jongeren en inspireer anderen om hetzelfde te doen! Bespreek hoe jongeren een positieve bijdrage kunnen uitoefenen binnen hun invloed. Ze kunnen hun (politieke) stem laten horen, zich aansluiten bij een jongerenorganisatie die hun belangen behartigt, demonstreren voor een groenere wereld, bij de school, sportclub of in de buurt pleiten voor een duurzamere systeem en een voorbeeld zijn in het maken van duurzamere keuzes. Op die manier worden jongeren in hun kracht gezet om binnen hun invloedssfeer een positieve bijdrage te leveren. De Jonge Klimaatbeweging gaat door met het informeren, inspireren en activeren van jongeren om hen deelgenoot te laten zijn van de duurzame toekomst. We hopen dat we jou geïnspireerd hebben om hetzelfde te doen.

Alle quotes in dit artikel van de Jonge Klimaatbeweging zijn afkomstig van JKB-ers, PABO- of MBO-studenten.

Sociaal-wetenschappelijke blik op klimaatverandering en jongeren

De fysieke gevolgen van klimaatverandering en mogelijke oplossingen worden uitgebreid onderzocht. Over de sociale, psychologische en pedagogische aspecten is nog veel minder bekend. Hoe gaan kinderen en jongeren om met veront-
rustende berichten over het klimaat? En wat betekent klimaat-
verandering voor het opgroeien en opvoeden?

3 Sociaal-wetenschappelijke blik op klimaatverandering en jongeren

Veel wetenschappelijk onderzoek is gericht op klimaatwetenschappelijke data, oplossingen en beleidsmaatregelen gericht op de gevolgen voor de fysieke leefomgeving. Maar wat is er bekend over de sociale, psychologische en pedagogische aspecten van klimaatverandering? Wat is er bekend uit onderzoek over hoe kinderen en jongeren over het klimaat denken? Wat weten we over wat werkt in het omgaan met klimaatverandering tijdens opgroeien en opvoeden? En wat weten we over wat hoop en perspectief biedt?

3.1 De pedagogische uitdaging van klimaatverandering

In de sociaal-wetenschappelijke literatuur en het onderzoek naar de sociale en psychologische aspecten van klimaatverandering staat centraal welke gevolgen deze mondiale ontwikkeling heeft voor individuen, groepen en de samenleving als geheel. Er is veel aandacht voor de sociaal-maatschappelijke impact en de psychologische effecten waarmee kinderen, jongeren en hun omgeving worden geconfronteerd. De pedagogische uitdagingen krijgen daarbij tot nu toe minder aandacht. Onderzoekers richten zich onder andere op hoe kinderen en jongeren denken over het klimaat, welke zorgen zij hebben, en welke gedragsveranderingen mogelijk zijn om met klimaatverandering om te gaan of deze tegen te gaan.

Een concreet voorbeeld hiervan is het Greenteens-programma, waarin een team van onderzoekers onder leiding van Sander Thomaes (Universiteit Utrecht) onderzoekt hoe duurzaam gedrag bij jongeren gestimuleerd kan worden. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de motivatie en het gedrag van jongeren zelf, maar ook naar de obstakels die zij ervaren bij het maken van duurzame keuzes. De onderzoekers vragen zich af hoe jongeren gemotiveerd kunnen worden om zich duurzaam te gedragen, en hoe zij een hoopvol toekomstperspectief kunnen krijgen dat hen aanmoedigt om daadwerkelijk in actie te komen (34).

Dit soort onderzoek is van groot belang, omdat het inzicht geeft in de manier waarop we jongeren kunnen ondersteunen bij het ontwikkelen van veerkracht en het nemen van verantwoordelijkheid voor een duurzame toekomst.

3.2 Hoe denken kinderen en jongeren over het klimaat?

Wetenschappelijk onderzoek levert veel kennis en data over klimaatverandering, manieren om de omgeving aan te passen (klimaatadaptatie) en de uitstoot van broeikasgassen terug te dringen (klimaatmitigatie). Daarnaast brengen verschillende instanties, zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), het Planbureau voor de Leefomgeving en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in kaart hoe Nederlanders denken over dit onderwerp, hoe ze aankijken tegen maatregelen en in welke mate zij zich zorgen maken.

Volgens onderzoek van het CBS maakt 34 procent van de volwassenen (18 jaar en ouder) zich veel zorgen over de klimaatverandering voor toekomstige generaties (31 procent in 2020); 41 procent maakt zich hierover enige zorgen (35). Milieudefensie Jong heeft samen met marktonderzoeksbureau Ipsos onderzocht hoe Nederlandse jongeren de huidige tijd met de klimaatproblematiek beleven. De centrale vraag hierbij was: hoeveel jongeren ervaren klimaatstress en hoe beïnvloedt dit hun dagelijkse leven? De uitkomst van dit onderzoek is dat 40 procent van de jongeren vindt dat klimaatverandering zich in een kritieke fase bevindt en dat de wereld nu moet handelen; 30 procent vindt dat klimaatverandering problematisch is, maar dat er nog tijd is om in te grijpen (36).

3.3 Hoe gaan kinderen en jongeren met klimaatverandering om?

Verschillende kwantitatieve én kwalitatieve onderzoeken laten ook zien hoe kinderen en jongeren de klimaatverandering beleven, wat hun zorgen zijn en hoe ze hiermee omgaan (37). Kinderen en jongeren kunnen gevoelens van bezorgdheid ontwikkelen wanneer ze de tijd nemen om de implicaties van klimaatverandering te overdenken (38). Bezorgdheid en ongerustheid over klimaatverandering uiten zich bij kinderen en jongeren ook in een verlies van vertrouwen in de overheden en het bedrijfsleven en het gevoel in de steek gelaten te worden (39). Volgens de klimaatpsychologie zijn het normale reacties dat mensen zich zorgen maken over bedreigingen van hun welzijn en leefomgeving (40). Het kan ontmoedigend werken om deze gevoelens te medicaliseren. Ook is het een reële angst van veel jongeren dat zij of hun kinderen en kleinkinderen door de opwarming van de aarde misschien geen toekomst meer hebben. Volgens wetenschappers is het belangrijk om ruimte te bieden aan de emotionele reacties op klimaatverandering en die niet te snel te pathologiseren.

Klimaatangst, -stress en -depressie

Verschillende gevoelens rond klimaatverandering worden ook wel ‘eco-emoties’ genoemd. Veel en vaak door elkaar gebruikte termen in de wetenschappelijke literatuur en media hiervoor zijn *climate anxiety* of *eco anxiety* (klimaatangst), klimaatstress en klimaatdepressie. De afgelopen jaren is de aandacht voor dit onderwerp toegenomen. Hoewel dit allemaal termen zijn die verwijzen naar gevoelens van bezorgdheid over klimaatverandering en de gevolgen daarvan, is het belangrijk om te weten dat mildere vormen van ongemak en bezorgdheid meer regel dan uitzondering zijn.

Stichting Alexander (nu onderdeel van EMMA), een landelijke organisatie voor jeugdparticipatie en participatief jeugdonderzoek, heeft in opdracht van de kinderrechtenorganisatie Save the Children gekeken hoe jongeren zich actief inzetten voor hun eigen toekomst. Op basis van veertien diepte-interviews laat deze kwalitatieve studie zien waarom en hoe jongeren hun inspraak en invloed op het klimaatbeleid uitoefenen. De grootste motivatie om zich in te zetten komt voort uit de zorgen die ze hebben. Jongeren horen en lezen veel over effecten van de klimaatverandering en spreken zelf van een klimaatcrisis. Ze maken zich niet alleen zorgen over de schadelijke gevolgen van klimaatverandering voor hun eigen leefomgeving, maar ook over die van mensen in andere delen van de wereld. Naast de zorgen die ze hebben over mens en natuur voelen ze ook de frustratie dat er niet genoeg wordt gedaan tegen klimaatverandering en voelen zich verantwoordelijk om zich uit te spreken. Jongeren zetten deze zorgen om in actie. Via een organisatie of op eigen initiatief zetten zij zich in om invloed uit te oefenen op het Nederlandse klimaat(beleid) (41).

Maria Ojala heeft met haar onderzoek een belangrijke empirische bijdrage geleverd aan het begrijpen van coping bij klimaatstress, specifiek onder jongeren (42). Over het algemeen gaan kinderen op drie manieren met hun zorgen om (coping):

- ze zijn probleemgericht en ondernemen actie om problemen op te lossen;
- ze bagatelliseren het probleem of laten het voor wat het is;
- ze zoeken vooral naar een hoopvol toekomstperspectief (43).

3.4 Resumé: Wat biedt hoop en perspectief?

In de voorgaande hoofdstukken hebben we de eerste contouren geschetst van het pedagogisch perspectief, met als kern een hoopvolle benadering. We zagen dat een eerlijke, maar hoopvolle opvoeding essentieel is: kinderen moeten leren omgaan met de realiteit van de klimaatcrisis, terwijl ze tegelijkertijd handelingsperspectief en vertrouwen in hun eigen kunnen ontwikkelen. De 'pedagogiek van de hoop' biedt hierbij richting, met aandacht voor actie, ontmoeting en dialoog, optimisme, participatie en het versterken van sociale relaties.

Een stevige pedagogische basis helpt kinderen, jongeren en gezinnen om samen om te gaan met onzekerheid en duurzame keuzes te maken. Groene en duurzame leefomgevingen dragen daarbij bij aan hun ontwikkeling, gezondheid en sociale verbondenheid, en ondersteunen ouders in het duurzaam opvoeden. Kinderen en jongeren krijgen steeds meer te maken met de gevolgen van klimaatverandering en willen graag hun stem laten horen en bijdragen aan oplossingen, bijvoorbeeld door kleine duurzame acties of deelname aan lokale projecten. Jongeren zoeken naar manieren om invloed uit te oefenen op beleid en werken samen aan initiatieven die hun leefomgeving verbeteren, terwijl ze tegelijkertijd behoefte hebben aan een hoopvol perspectief. Ouders ervaren uitdagingen in het bespreken van klimaatverandering binnen het gezin, zoals het vinden van betrouwbare informatie en het balanceren tussen eerlijkheid en het bieden van hoop, en proberen vaak door hun eigen gedrag een positief voorbeeld te geven aan hun kinderen.

Het samen lerend verder komen en samen werken aan het hoopvolle perspectief vormt de rode draad van deze publicatie. In de volgende bijdrage gaan onderzoekers van de Universiteit Utrecht hier dieper op in.

Universiteit Utrecht: Zorgen over klimaatverandering onder jongeren

Wereldwijd maken veel jongeren zich zorgen over klimaatverandering en de invloed daarvan op hun toekomst (44). Dit geldt ook voor Nederlandse jongeren. Zo zeiden 7 op de 10 jongeren (16-30 jaar) in recent onderzoek dat klimaatverandering een probleem is en dat er snel iets aan gedaan moet worden (45). Bovendien heeft 1 op de 5 jongeren (16-24 jaar) last van klimaatstress. Klimaatstress bestaat uit klachten zoals piekeren, slecht slapen, en vermoeidheid. Kortom klimaatverandering raakt opgroeiende jongeren in Nederland en wereldwijd.

Klimaatzorgen: verlamming of betrokkenheid?

Als zoveel jongeren zich zorgen maken, raken ze dan niet lamgeslagen van angst? Het lijkt logisch om te denken dat jongeren door hun zorgen over klimaatverandering overweldigd kunnen raken en niets meer doen tegen klimaatverandering. Dit idee, vaak 'eco-verlamming' genoemd, baart jeugd-professionals en docenten zorgen. Ze vrezen dat klimaatzorgen jongeren passief maken en hen ervan weerhouden om duurzaam betrokken te blijven. Recent onderzoek van Becht en collega's (46) onderzocht deze hypothese en vond weinig bewijs voor eco-verlamming. Integendeel, het onderzoek liet zien dat klimaatzorgen en angst juist positief samenhangen met duurzame betrokkenheid. Dit betekent dat jongeren zich juist vaak inzetten voor het klimaat als ze zich zorgen maken, zoals wordt uitgelegd in dit filmpje: [Climate Anxiety and Adolescents' Pro-environmental Behavior](#).

Veerkracht en motivatie bij jongeren

Hoe blijven jongeren veerkrachtig als ze zich zorgen maken over het klimaat? Daarvoor bestaan verschillende verklaringen. Kwalitatieve studies, zoals gesprekken met jonge klimaatactivisten (47), laten zien dat in actie komen voor het klimaat, en daarin verbondenheid ervaren met anderen, bronnen van hoop en veerkracht kunnen zijn voor jongeren. Zo zei een jongere uit Nieuw-Zeeland: *'We gebruikten die grote groep jongeren om te laten zien dat jongeren deze capaciteit hebben en dat we echt willen dat Nieuw-Zeeland iets doet aan klimaatverandering ... [we waren] al deze dingen aan het organiseren die de overheid nog nooit heeft gedaan en het was de eerste keer dat zoiets in Nieuw-Zeeland ooit is gebeurd.'* (quote vertaald uit het Engels). Naast deze actie en verbondenheid spelen ook persoonlijke behoeften een rol. Recent onderzoek van Thomaes (48) laat zien dat jongeren eerder duurzaam handelen als dit past bij hun persoonlijke doelen, bijvoorbeeld om onafhankelijk te zijn, gewaardeerd te worden door leeftijdsgenoten of te streven naar een rechtvaardige wereld.

Klimaatactivisme, bijvoorbeeld meedoen aan een schoolstaking voor het klimaat, geeft jongeren de kans om zelfstandig keuzes te maken, los van wat hun ouders of leraren doen of vinden. Ook biedt het jongeren de kans om deel uit te maken van een grotere beweging van gelijkgestemden en samen op te komen voor een eerlijke wereld. Dit verklaart waarom veel jongeren veerkrachtig blijven ondanks hun zorgen: hun acties voor het klimaat vervullen persoonlijke behoeften zoals ergens bij willen horen en meer onafhankelijkheid van ouders. Dat motiveert hen om door te gaan.

Deze combinatie van verbondenheid met anderen en persoonlijke motivatie lijkt cruciaal om het begrijpen waarom jongeren actief en betrokken blijven bij klimaatkwesties, zelfs in het aangezicht van grote uitdagingen.

Jongeren begeleiden naar hoopvolle en realistische toekomstperspectieven

Hoe kunnen we jongeren ondersteunen in hun klimaatbetrokkenheid zonder de volledige verantwoordelijkheid op hun schouders te leggen, en tegelijkertijd een realistisch maar hoopvol toekomstperspectief bieden? Veel docenten willen niet te veel sturen op duurzame waarden en gedrag, en alleen verschillende perspectieven aanbieden (49). Wat ze wel willen is dat leerlingen inzien dat er meerdere toekomsten mogelijk zijn, daarover met elkaar in gesprek gaan en nadenken over de stappen die nodig zijn om wenselijke toekomsten te bereiken en wat hun eigen rol daarin kan zijn.

Werkvormen gericht op toekomstdenken

In een project van de Universiteit Utrecht en Stichting Technotrend hebben docenten, lerarenopleiders en onderzoekers een aantal hoopvolle werkvormen ontwikkeld voor toepassing in het voortgezet onderwijs (50). Deze werkvormen zoals 'Museum van de Toekomst' en 'Dagboek van de Toekomst' duren slechts één les. Ook is er een veldwerkopdracht: 'Stad van de Toekomst'. Daarnaast is er een positionerings- en discussiespel onder de titel 'Waar sta je?'.

De sleutel is het bestuderen van scenario's die in de praktijk worden gebruikt, het verbeelden van verschillende toekomsten en het bieden van een veilige sfeer om over gevoelens over de toekomst te praten. De opdrachten zijn uitgebreid getest op meer dan tien scholen, waarbij er veel kennis opgedaan over wat wel werkt en wat niet. De werkvormen helpen niet alleen jongeren die zich zorgen maken over klimaatverandering. Ook leerlingen voor wie de toekomst ongrijpbaar is of jongeren die onverschillig zijn, leren zo nadenken over wat een wenselijke toekomst is, dat er meerdere toekomsten mogelijk zijn, hoe we die toekomst kunnen bereiken, en wat hun rol daarin kan zijn.

Conclusie en aanbevelingen

Jongeren maken zich zorgen over klimaatverandering en hebben behoefte aan een realistisch en hoopvol toekomstperspectief waarin zij zichzelf zien als actieve deelnemers die samen met anderen stappen kunnen zetten. Collectieve actie en verbondenheid bieden hen daarbij belangrijke bronnen van hoop en motivatie. Als maatschappij in het algemeen, en specifiek vanuit opvoeding en onderwijs, is het belangrijk om jongeren te ondersteunen, te inspireren en het goede voorbeeld te geven.

Aanbevelingen:

1. **Bied jongeren perspectief:** Laat jongeren ervaren dat er meerdere toekomsten mogelijk zijn en dat zij samen met anderen invloed kunnen uitoefenen op hun eigen toekomst.
2. **Stimuleer collectieve actie:** Moedig jongeren aan om samen in actie te komen, omdat collectieve actie en verbondenheid hoop en motivatie geven.
3. **Geef als volwassenen het goede voorbeeld:** Laat als opvoeders en onderwijsprofessionals zien hoe je positief en handelingsgericht met uitdagingen omgaat.
4. **Creëer veilige gespreksruimtes:** Zorg voor een veilige sfeer waarin jongeren hun zorgen en ideeën over de toekomst kunnen delen en bespreken.
5. **Investeer in hoopvolle werkvormen in het onderwijs:** Gebruik praktische en inspirerende werkvormen die jongeren helpen na te denken over verschillende toekomstscenario's en hun eigen rol daarin.
6. **Representatiever onderzoek:** Hoewel er studies zijn waarin ook jongeren uit lagere sociaal-economische milieus worden meegenomen, zijn zij vaak nog ondervertegenwoordigd in onderzoek. Het is daarom belangrijk dat toekomstig onderzoek zich blijft inzetten om deze groepen te bereiken. Op die manier kunnen we een zo compleet mogelijk beeld krijgen van de zorgen en toekomstperspectieven van alle jongeren.

De uitdaging van klimaatverandering voor onderwijs en jeugdprofessionals

Jeugdprofessionals hebben een belangrijke opdracht in het signaleren en op de agenda plaatsen van maatschappelijke problemen. In hun werk met kinderen, jongeren en ouders zien zij direct de impact van bepaalde vraagstukken in het dagelijks leven. Welk effect heeft klimaatverandering op het mentaal welzijn van kinderen en jongeren? Hoe houdt je daar als jeugdprofessional en vrijwilliger rekening mee? En wat vraagt het van jeugdprofessionals en vrijwilligers om kinderen, jongeren en ouders te ondersteunen in het vraagstuk van klimaatverandering?

4 De uitdaging van klimaatverandering voor onderwijs en jeugdprofessionals

Professionals en vrijwilligers die met kinderen, jongeren en gezinnen werken, ervaren de urgentie van de gevolgen van klimaatverandering voor het opgroeien en opgroeien op uiteenlopende manieren. Voor sommigen is het een dagelijks onderwerp van gesprek, terwijl anderen het nauwelijks tegenkomen in hun werkpraktijk. Docenten worden er het meest mee geconfronteerd, omdat zij op school aandacht aan dit thema besteden. Hierdoor ontstaan vanzelf gesprekken met leerlingen over wat deze wereldwijde ontwikkeling betekent voor hun persoonlijke leven en toekomst. Maar hoe ervaren professionals en vrijwilligers deze urgentie? Hoe kunnen ze klimaatverandering bespreekbaar maken in een diverse groep jongeren met uiteenlopende meningen en achtergronden? En welke rol spelen professionals in het bieden van perspectief en veerkracht?

4.1 School: het gesprek aangaan als uitdaging

Docenten hebben de taak om informatie te geven over klimaatverandering zoals dat ook in het curriculum voor aardrijkskunde staat. Maar er is nog weinig bekend over het omgaan met de impact van deze kennis op het welbevinden van jongeren. Welke informatie geef je als docent wel en welke niet? Hoe ga je om met de emoties die kennis over klimaatverandering oproept? En wat doe je als in de klas de meningen over klimaatverandering verdeeld zijn?

Als onderdeel van het opgroeien op school biedt klimaatonderwijs kansen om te inspireren en hoop te bieden. Positieve verhalen, verhalen over wat er wél is en wat er wél kan, zijn krachtig. Zo leerde Erwin Riedstra in zijn tijd als docent aardrijkskunde dat je niet alleen de negatieve kanten van klimaatverandering kan bespreken. De jongeren hebben ook positiviteit nodig en hoopvolle verhalen waaruit ze kunnen putten.

‘Vertel kinderen over innovaties en mensen die keihard werken aan een betere toekomst. Dat maakt een wereld van verschil.’

- Erwin Riedstra -

INTERVIEW

Docent aardrijkskunde Erwin Riedstra

In de aardrijkskundeles komt klimaatverandering regelmatig aan bod, van bosbranden tot overstromingen – onderwerpen die jongeren vaak raken. Toch biedt klimaatonderwijs ook kansen om te inspireren en hoop te bieden, vindt voormalig aardrijkskundeleraar Erwin Riedstra. ‘Vertel kinderen over innovaties en mensen die keihard werken aan een betere toekomst. Dat maakt een wereld van verschil.’

Klimaatverandering was een regelmatig terugkerend thema in de lessen van Erwin, zowel door de lesstof als door leerlingen zelf. Een voorbeeld dat hem bijbleef, is een leerlinge die naar een klimaatprotest ging op het Jaarbeursplein. ‘Ze maakte zich echt zorgen om het klimaat, dus ik besloot het in de klas te bespreken. Er was geen grote verdeeldheid, maar ik merkte wel verschillen in bezorgdheid. Sommige leerlingen zeiden dingen als: “Meneer, waarom doen we dit allemaal? Over 100 jaar zijn we er toch niet meer.” Die fatalistische opmerkingen vond ik best schokkend.’

Om het pessimisme tegen te gaan, besloot Erwin een positiever beeld in zijn lessen te verwerken. Vanuit zijn werk als zelfstandig adviseur op het gebied van duurzaamheid, dat hij combineerde met het leraarschap, kwam hij veel inspirerende initiatieven tegen die hij deelde in de klas. ‘Ik kwam veel in aanraking met initiatieven en innovaties rondom duurzaamheid: elektrische vliegtuigen, duurzame landbouw en schepen met metalen zeilen om brandstof te besparen. Mijn boodschap was simpel: je kunt wel somber zijn, maar dat helpt niet. Er zijn mensen en bedrijven die keihard werken aan oplossingen. Dat wilde ik hen laten zien.’

Klimaatverandering is een complex en veelomvattend onderwerp waarover mensen verschillend denken. Juist daarom is het belangrijk dat er in onderwijs en jeugdwerk ruimte is voor uiteenlopende perspectieven. Door het gesprek aan te gaan over deze verschillen, blijven jongeren met elkaar verbonden en leren ze om nieuwsgierig te zijn naar de ander.

In een maatschappij waarin maatschappelijke spanningen door nationale en internationale gebeurtenissen en polariserende media en politiek vaak op de loer liggen, is het van belang dat jongeren vaardigheden ontwikkelen om open en respectvol met meningsverschillen om te gaan. Dat vraagt om een veilige omgeving waarin ze hun mening durven geven en leren luisteren naar anderen.

Petra Willems, docent maatschappijleer en maatschappijwetenschappen, ervaart dit in haar klas wanneer ze vertelt over haar deelname aan een klimaatdemonstratie. Ze merkt dat het onderwerp emoties oproept en dat er verschillende visies bestaan onder haar leerlingen. Door het gesprek open te houden en samen te zoeken naar gedeelde waarden en doelen, lukt het haar om de spanning te verminderen. Ze ziet dat gezamenlijke actie – hoe klein ook – kan helpen om vermeende tegenstellingen te overbruggen en jongeren te verbinden.

INTERVIEW

Docent maatschappijleer Petra Willems

‘Ik benadrukte dat veel verschillende mensen zich zorgen maken over het klimaat – van artsen die sterfte door hittegolven zien toenemen tot rechters die vinden dat de overheid te weinig doet’, vertelt Petra. ‘Daarna vroeg ik door: hoe zien zij klimaatverandering eigenlijk? Wat vinden ze van demonstreren?’ Langzaam veranderde het gesprek. ‘Ze vonden klimaatverandering wel een probleem, maar een snelweg blokkeren niet het juiste middel. Uiteindelijk kwamen we tot de conclusie dat demonstreren niet per se stom is, maar dat zij andere manieren zouden verkiezen. Dat voelde als een kleine stap vooruit.’

Voor Petra is het een zoektocht hoe ze klimaatverandering in de klas bespreekbaar kan maken, vooral in een tijd van polariserende politiek en media. ‘Het allerbelangrijkste is de sfeer in de klas zo veilig mogelijk te maken, zodat je een gesprek kunt voeren, waarbij iedereen diens mening durft te geven. Dat is niet altijd makkelijk, zeker niet in grote klassen.’ De open gesprekken die Petra voert, helpen de leerlingen niet alleen te begrijpen wat er speelt, maar ook hun eigen mening te vormen zonder dat ze zich onder druk gezet voelen door de groep of bang te zijn voor kritiek.

De voorbeelden van Erwin en Petra laten zien hoe belangrijk het is om niet alleen te focussen op kennisoverdracht als het gaat om klimaatverandering, maar juist ook aandacht te hebben voor de vragen die dit onderwerp bij kinderen en jongeren oproept over hun eigen toekomst, de verschillende meningen en de weerstand die het oproept. Uit de ervaringen van deze docenten blijkt ook hun rol om dit thema te verbinden met het dagelijkse opgroeien en de eerder beschreven didactiek van de hoop toe te passen. Naast autonomie moeten kinderen en ook kunnen oefenen met het inbeelden van verschillende toekomsten en dat in een veilige en leerzame omgeving met elkaar kunnen bespreken. Professionals in en buiten de school hebben een belangrijke taak in het stimuleren van het denken in meerdere perspectieven en positieve toekomstscenario's.

4.2 Kinder- en jongerenwerk

Het kinder- en jongerenwerk is nog nauwelijks bewust bezig met klimaatverandering. Bij organisaties als Scouting en haar vrijwilligers ligt de nadruk op natuurbeleving, een schoon milieu en educatie. De vragen van kinderen, jongeren en ouders liggen op andere vlakken, zoals prestatiedruk, sociale druk of armoede. De impact van klimaatverandering komt eigenlijk weinig of niet ter sprake.

4.3 Jeugd- en gezinsprofessionals

Uit een verkennend onderzoek van de Hogeschool van Amsterdam (HvA) naar klimaatverandering en stress bij jongeren blijkt dat jeugd- en gezinsprofessionals klimaatverandering als een belangrijk maar onderbelicht opvoed- en opgroeithema zien, terwijl zij wel een intergenerationele verantwoordelijkheid voelen om jongeren hierin te ondersteunen. Jeugdprofessionals beschouwen het als ‘een precair onderwerp waarin zij vaak nog zoekende zijn hoe het thema te behandelen of aan te kaarten’ (51). In de jeugdhulp staat spanning en onzekerheid over de toekomst in het algemeen en vaak op korte termijn centraal, zoals het afmaken van school, het vinden van werk of het regelen van huisvesting. Deze korte termijnproblemen vragen veel aandacht van jongeren én professionals. Daardoor lijkt klimaatverandering – een abstract en langetermijnprobleem – minder relevant in de dagelijkse praktijk van jeugdhulp.

Toch blijkt uit het verkennende onderzoek van de HvA dat klimaatverandering wél impact heeft op jongeren. Veel jongeren ervaren klimaatstress, die zich uit in gevoelens van angst, somberheid, boosheid en machteloosheid. Deze emoties blijven vaak onbesproken in professionele contexten zoals jeugdzorg en onderwijs. Het HvA-onderzoek benadrukt dat passiviteit of desinteresse bij jongeren ten aanzien van klimaatverandering soms voortkomt uit een gevoel van zinloosheid en gebrek aan vertrouwen in volwassenen en beleidsmakers. Dit onderstreept het belang van het bieden van handelingsperspectief, sociale steun en het delen van zorgen – zowel door jongeren als volwassenen (52).

Hoe kunnen de professionals dit op een constructieve manier verbinden aan de dagelijkse realiteit van de kinderen, jongeren en gezinnen waar ze mee werken?

Wat hen kan helpen is inzicht in de rol die de natuur speelt in de ontwikkeling van kinderen en jongeren. De natuur daagt uit en inspireert. Daarom wordt er vaak gesproken over de natuur als ‘derde pedagoog’. Naast creativiteit, emotionele ontwikkeling en fysieke ontwikkeling, stimuleert de natuur ook het milieubewustzijn (53). En de natuur kan kinderen aanzetten om hun ouders iets te leren over de natuur, zoals blijkt uit het interview met Laurens Zaalberg die werkt bij een locatie voor buitenschoolse opvang (bso).

INTERVIEW

Bso-professional Laurens Zaalberg

‘Het zijn spontane ontdekkingen die de kinderen aan het denken zetten’, vertelt Laurens. ‘We laten ons leiden door dat wat we zien, ook wij als pedagogen. Wat we zien gebeuren in de natuur, dat gebruiken we om een gesprek te voeren over de natuur of de ontwikkelingen daarin.’

Wat het mooie is aan de natuur, en waar we ons steeds bewuster van worden, is dat de natuur ons helpt in de opvoeding van de kinderen’, vertelt Laurens. Je kunt de natuur zien als een soort derde pedagoog. ‘Spelen in de natuur biedt veel kansen voor kinderen om te leren. De natuur biedt kinderen feedback, dit heet natuurfeedback. Dit betekent dat ze meteen leren van wat er gebeurt in de natuur, zoals wanneer een kind in een boom klimt en per ongeluk op een tak stapt die afbreekt. Hiervan leert een kind risico’s inschatten en de juiste keuzes maken. Maar het leert ze ook om zorg te dragen voor de kwetsbare natuur. Hoe vaker kinderen in de natuur zijn, hoe sterker hun band ermee wordt.’

Laurens vertelt verder dat hij na jarenlang in de zorg te hebben gewerkt, het roer om te gooien en een bso te starten waarbij kinderen 99 procent van de tijd buiten zijn in de natuur. ‘Toen ik mijn kinderen ophaalde van de bso en zag dat ze, ondanks het mooie weer, binnen zaten - zowel daar als thuis – dacht ik terug aan mijn eigen jeugd. Ik had de vrijheid om na school in het bos te spelen, zonder dat mijn ouders me steeds in de gaten hielden. Dat gaf me ontzettend veel plezier. En toen dacht ik dat zou voor kinderen van nu toch ook mogelijk moeten zijn? Om diezelfde vrijheid te ervaren.’

Deze gedachte vormde de basis voor de werkwijze bij bso Vrijland Amersfoort, die draait om de ‘theorie van de losse dingen’, een concept dat vrijheid en zelfontdekking benadrukt. ‘In tegenstelling tot een schoolplein of natuurspeeltuin, die zijn ontworpen met specifieke activiteiten in gedachten, biedt de vrije natuur geen vooraf bepaalde activiteiten. Je zet een kind gewoon buiten, zegt “veel plezier” en laat ze zelf hun avontuur bepalen. Er is geen voorgekauwde ervaring, alleen de ruimte om te ontdekken.’

De taal van kinderen is spelen, en de kinderen van bso Vrijland ontdekken op hun eigen manier de natuur. ‘Kinderen leren over planten en dieren om zich heen door de dingen die ze tegenkomen, zoals paddenstoelen en uilenballen. Onlangs zagen we bloemen die al in de winter bloeiden. Ook was er ineens een vennetje op een plek waar het er jaren niet was. Door de vele regen ontstond dit spontaan. Dit zijn perfecte momenten om met kinderen te praten over klimaatverandering, zonder dat het een voorbedachte les is.’

4.4 Bewustwording: jong geleerd is oud gedaan

Vanuit verschillende perspectieven is beschreven hoe klimaateducatie vorm krijgt. Binnen het onderwijs wordt hier bewust aandacht aan gegeven en in de vrijetijdsbesteding is dit meer onbewust. Vroeg beginnen loont voor de toekomst van kinderen. Immers, jong geleerd is oud gedaan. Op jonge leeftijd in aanraking komen met natuur en je bewust te zijn van een veranderende omgeving geeft binding. Dit maakt dat kinderen en jongeren op jonge leeftijd mensen op zich heen kunnen inspireren en vergroot de kans dat ze op latere leeftijd op een verantwoorde manier met het klimaat omgaan.

Ook met kleine dingen kun je een groot verschil maken. Zo zijn de kinderen bij Scouting wekelijks in de natuur en leren ze voor de natuur te zorgen. Ook daar merken ze verschillen in het klimaat op en geven jongeren aan dat juist het zetten van die kleine stappen zorgt voor een gevoel bij te kunnen dragen. Dat geeft handelingsperspectief en hoop.

INTERVIEW

Scouting Brigitta: 'Zorgen voor de natuur gaat vanzelf'

Elke week komen ze naar Scoutinggroep Brigitta: scouts Saar (13) en Egon (14), en hun Scoutingleider Sanne. Hier krijgen kinderen geen lessen over het klimaat of CO₂-uitstoot, maar bouwen de kinderen spelenderwijs een band op met de natuur. Een tent opzetten in de regen, zelf een keukentje bouwen van hout en touw, eten klaarmaken op een kampvuur. En ondertussen leren hoe je rekening houdt met elkaar én met de natuur.

Als je zo vaak buiten bent, zie je ook hoe de natuur verandert. 'Dan merk je vanzelf dat het soms wel heel warm is voor de tijd van het jaar', zegt Saar. 'In februari zaten we een keer zonder jas buiten. Dat klopt gewoon niet.' Die veranderingen maken indruk op de scouts. Ze willen er iets mee doen – op hun eigen manier.

De focus ligt bij de Scoutinggroep niet op somberheid. Wel op doen wat je kunt en klein beginnen. 'We kunnen natuurlijk niet een heel strand opruimen met onze kleine Scoutinggroep', vertelt Saar. 'Het is daarom fijn om iets kleins te doen en een connectie te krijgen met de natuur in plaats van maar te blijven zeggen "we moeten iets doen".' Egon knikt. 'Grote veranderingen zijn belangrijk, maar het begint met kleine stappen.'

Dat bewustzijn zit verweven in Scouting, vertelt Sanne. 'Al sinds de oprichting van Scouting – begin 1900 – horen natuur en duurzaamheid bij onze waarden. Elke week herhalen we samen de wet.' Egon kent hem uit zijn hoofd: 'Een scout trekt er samen

met anderen op uit, om de wereld om zich heen te ontdekken en deze meer leefbaar te maken. Een scout is eerlijk, trouw, houdt vol, is spaarzaam, sober en zorgt goed voor de natuur. Een scout respecteert zichzelf en anderen.'

'Daarnaast vinden we het ook belangrijk om aandacht te hebben voor klimaatverandering, omdat het een thema is dat bij de kinderen zelf leeft. Kortom, er lijkt vanuit de jeugd vraag naar te zijn om ermee bezig te zijn', zegt Sanne.

Bij Scouting Brigitta wordt die wet in praktijk gebracht. Elk jaar is er een rommelmarkt, waarin oude spullen een nieuw leven krijgen. 'We gooien niks zomaar weg', zegt Egon. 'En we letten ook op afval scheiden.' Saar vult aan: 'Als ik ergens bloemetjes zie, denk ik: oh nee, niet plukken. Dat is echt iets dat door Scouting is blijven hangen.'

Sanne: 'We zeggen bij Scouting altijd "Een scout laat zijn terrein altijd schoner achter dan hoe die hem heeft aangetroffen". Veel scouts nemen dat echt mee naar huis.' Saar herkent dat. 'Als ik ergens zit waar ik afval zie liggen, heb ik de neiging om het op te ruimen. Vinden mensen misschien vies, maar dat heb ik geleerd door Scouting.'

Maar ook duurzaam omgaan met ingrediënten is volgens Sanne een belangrijke les bij Scouting. 'Heb je een paprika over? Gooi die dan niet weg, maar verwerk die in je volgende maaltijd.'

Dat bewustzijn komt niet alleen van Scouting, maar soms ook van thuis. Saar: 'Ik ben ook wel zo opgegroeid. Het opruimen van afval heb ik thuis geleerd en bij Scouting. Ik denk dat veel mensen die op Scouting zitten al best milieubewust zijn.'

Volgens Egon zouden volwassenen zich meer moeten realiseren wat er speelt. 'Vooral rijke mensen. Die zorgen het meeste voor klimaatverandering, maar doen vaak niks.' Saar vindt dat ouders en scholen meer met elkaar in gesprek moeten. 'Scholen hebben ouderavonden, daar zouden ze dit onderwerp met ouders kunnen bespreken, zodat ouders meer met hun kinderen in gesprek gaan.'

Maar voor veel kinderen begint het bewustzijn hier. Niet op school. Niet online. Maar gewoon, met je handen in de modder en je vrienden om je heen. Sanne vertelt: 'We geven kinderen bij Scouting al jong mee dat ze zelf iets kunnen doen. Zoals jute om een boom wikkelen voordat je er iets aan vastmaakt. Om de boom te beschermen. Klinkt klein, maar het betekent: denk na over wat je doet. Respecteer de natuur.'

'Onze pedagogische visie is dat kinderen op een niet-schoolse, speelse manier vaardigheden leren, maar ook normen en waarden ontwikkelen. Altijd in verbinding met de natuur. En daarvoor moeten we die natuur natuurlijk wel behouden. Anders kunnen we dit allemaal niet meer doen.'

4.5 Wat jeugdprofessionals kunnen doen

Bespreekbaar maken hoe kinderen en jongeren klimaatverandering ervaren, is nieuw en doet iedereen op zijn eigen manier. Zowel kinderen en jongeren, als ouders en professionals zijn hierin zoekende. Hoewel er steeds meer onderzoek naar gedaan wordt, is dit ook een tijd van experimenteren en leren. Zoek elkaar dus op en deel je ervaringen en vragen met elkaar. Ga het gesprek met kinderen en jongeren aan, hoe moeilijk dat soms ook is. Wees nieuwsgierig naar de ander en naar waar gedachten en angsten vandaan komen. Wees ook open als je het zelf niet goed weet, het is een zoektocht die jullie samen aangaan. Dus:

- Inspireer door eigen voorbeelden te geven. Als professional heb je een voorbeeldrol.
- Begin gewoon en probeer iets uit. Ontdek samen wat het jullie brengt.
- Begin klein en bouw daarop voort. Succeservaringen geven motivatie om er mee verder te gaan.
- Zoek naar het positieve, naar de hoopvolle boodschap. Hoe klein ook, het geeft houvast.
- Zelf optimisme voorleven is belangrijk. Kinderen en jongeren kijken van jou af, ook van je eigen grondhouding.
- Sta eens stil met hoeveel jij je verbonden voelt met de natuur. Breng jij tijd door in de natuur? En merk jij de kleine veranderingen op?

De uitdaging voor beleidsmakers

Beleidsmakers bij gemeenten en provincies kunnen kinderen, jongeren, gezinnen én professionals ondersteunen in het omgaan met het vraagstuk van klimaatverandering. Maar waar ligt hun verantwoordelijkheid: wat moet en wat mag?

5 De uitdaging voor beleidsmakers

Klimaatverandering is niet zomaar een uitdaging, want het vormt de grootste bedreiging voor een hoopvolle toekomst van kinderen en jongeren. Terwijl gemeenten en provincies investeren in de fysieke opgave van de klimaattransitie, zoals waterbeheer en energievoorziening, blijft de pedagogische opgave vaak onderbelicht. Maar elke transitie vraagt om bewustwording, betrokkenheid en gedragsverandering. Daar ligt dus een belangrijke opdracht voor beleidsmakers. Wat is de ruimte, en gedeelde verantwoordelijkheid, die beleidsmakers hebben bij het tegengaan van klimaatverandering? Hoe kunnen inwoners betrokken worden bij beleidsvorming- en uitvoering? En welke initiatieven bieden inspiratie?

‘Er zijn veel dominosteentjes van urgente maatschappelijke ontwikkelingen, zoals polarisatie en huisvesting, maar klimaatverandering is de grootste steen en een bedreiging voor een hoopvolle toekomst. Juiste deze roep vraagt erom dat beleidsmakers, pedagogen, docenten, onderzoekers en andere professionals samen met jongeren en ouders dit vraagstuk verkennen en verder brengen.’

- Jongere -

5.1 Ruimte en gedeelde verantwoordelijkheid

In onze gedecentraliseerde staat heeft de rijksoverheid samen met gemeenten, provincies en maatschappelijke partners de ruimte én de gedeelde verantwoordelijkheid om klimaatbeleid vorm te geven. Zij zijn cruciaal voor het verbinden van fysieke aanpassingen met sociale ondersteuning. Denk aan het creëren van blauwgroene schoolpleinen, het stimuleren van klimaatonderwijs of het organiseren en faciliteren van participatie en jongerenraden die meedenken over hun leefomgeving. In het volgende interview met Marjet Verstrijden-Simonse, beleidsmedewerker van de gemeente Epe, lezen we hoe hier lokaal invulling aan wordt gegeven.

INTERVIEW

Gemeente Epe: jong geleerd oud gedaan

Interview met Marjet Verstrijden-Simonse, beleidsmedewerker duurzaamheid en klimaataanpak

De onderwerpen klimaatverandering en duurzaamheid zijn aan de orde van de dag en steeds meer gemeenten zoeken naar manieren om hun inwoners hierbij te betrekken. Gemeente Epe zet hier actief op in met het programma 'Epe verduurzaamt' om inwoners te helpen duurzamer te leven. Bijzonder is dat de gemeente niet alleen inzet op technische oplossingen, zoals energiebesparing, maar ook oog heeft voor de sociale kant van verduurzaming: wat betekent het voor mensen, hoe maak je duurzaamheid toegankelijk en hoe betrek je ze daarbij?

Kinderen in actie

Een van de manieren waarop Epe verduurzaamt inwoners betreft, is door kinderen een actieve rol te geven in duurzaamheid. Dat gebeurt via het Junior Energiecoach-programma. 'Een kind dat enthousiast thuiskomt met verhalen over energie besparen of slim omgaan met water – dat heeft impact. Het is geweldig om te zien hoe enthousiast kinderen zijn na het volgen van het Junior Energiecoach programma', vertelt Marjet Verstrijden-Simonse, beleidsmedewerker duurzaamheid en klimaataanpak.

Wat het programma zo bijzonder maakt, is de manier waarop kinderen als ambassadeurs voor duurzaamheid optreden. Marjet: 'Het enthousiasme nemen ze mee naar huis. Duurzaamheid wordt zo een gespreksthema in het hele gezin. Zo betrekken we dus niet alleen de kinderen, maar ook hun ouders, broertjes, zusjes en zelfs grootouders.'

'Via het programma leren kinderen spelenderwijs over klimaatverandering en duurzaamheid', vervolgt Marjet. 'Ze gaan vijf weken lang aan de slag met verschillende opdrachten. Door opdrachten zoals een 'stekkerexpeditie' en de uitdaging om koud te douchen, leren kinderen meer over hun energieverbruik op een toegankelijke en leuke manier.'

Steeds meer belangrijke onderwerpen aan bod

Na het succes van het Junior Energiecoach-programma, is er sinds vorig jaar een uitbreiding: het Junior Klimaatcoach-programma. 'Dit nieuwe programma biedt kinderen de mogelijkheid om niet alleen energie, maar ook andere thema's rondom duurzaamheid, leefomgeving en klimaatverandering te verkennen, zoals biodiversiteit, water, afval en duurzame mobiliteit', vertelt Marjet.

Van bewustwording naar actie

Naast de programma's voor kinderen biedt Epe verduurzaamt inwoners op verschillende manieren ondersteuning. Zo is er een energieadviseur in dienst die persoonlijk met volwassenen in gesprek gaat over verduurzamingsmogelijkheden in huis. Marjet: 'Deze gesprekken helpen ouders bij het zetten van concrete stappen en zorgen ervoor dat verduurzaming haalbaar is.'

De combinatie van technische kennis en de sociale kant van verduurzaming is volgens de gemeente essentieel. 'Energie besparen gaat niet alleen over slimme apparaten, maar ook over gewoontes en bewustwording. Door daarop in te spelen, maken we duurzame keuzes toegankelijker voor iedereen', aldus Marjet.

Door kinderen en ouders te betrekken bij verduurzaming, hoopt de gemeente Epe een blijvende impact te maken. Zoals Marjet het treffend verwoordt: 'De zaadjes die we vandaag planten, groeien uit tot de duurzame keuzes in de toekomst.'

5.2 Ontbrekend beleid en wettelijke beperkingen

Ondanks inspirerende initiatieven ontbreekt het in gemeenten en provincies vaak aan duidelijke kaders en middelen om de impact van klimaatverandering op het opgroeien en opvoeden structureel aan te pakken. Wettelijk beleid dat overheden verantwoordelijk maakt voor deze opgroei-uitdagingen is er niet en financiële schotten belemmeren integrale samenwerking.

'Dan gaan we echt zitten op de stoel van scholen. Inhoudelijke verantwoordelijkheid ligt bij de schoolbesturen'

- Beleidsmedewerker VNG -

Om kinderen en jongeren een toekomst te geven waarin zij veilig, gezond en hoopvol kunnen opgroeien, is samenwerking nodig tussen overheden, onderwijs, zorg, ouders én jongeren zelf. Om niet alleen te investeren in stenen en systemen, maar ook in mensen en relaties. Laat je daarom als beleidsmaker inspireren. Ga het gesprek aan. En bouw mee aan een toekomst waarin kinderen kunnen gedijen en floreren, ondanks – en juist in – een veranderend klimaat.

INTERVIEW

Provincie Utrecht: koploper in klimaatadaptatie

Interview met Stef Meijs, programmamanager klimaatadaptatie

Klimaatverandering is geen ver-van-mijn-bed-show meer. De gevolgen worden steeds zichtbaarder. Bij Provincie Utrecht weten ze dat als geen ander en daarom nemen ze het voortouw in de strijd tegen klimaatverandering. 'We moeten jongeren niet alleen vertellen dat het misgaat met de wereld', zegt Stef Meijs, programmamanager klimaatadaptatie. 'We moeten ook laten zien dat klimaatadaptatie tot mooie veranderingen leidt en dat zij daar zélf aan kunnen bijdragen.'

Een ambitieus programma

Provincie Utrecht heeft een ambitieus programma opgesteld als het gaat om klimaatadaptatie: 21 doelen, 63 acties. 'Ga er maar aan staan', lacht Stef. 'Utrecht is daarmee een koploper, samen met de provincies Brabant, Gelderland en Zuid-Holland. Een team van vijftien mensen werkt in Utrecht fulltime aan dit onderwerp.'

Dat de provincie zo uitgebreid inzet op dit onderwerp, is volgens Stef hard nodig. 'Het klimaat verandert sneller dan gedacht, dus ook wij moeten versnellen.'

In Utrecht is het onderwerp klimaatadaptatie aangemerkt als concernopgave. Stef: 'We hebben een aparte opgavemanager, wat ons helpt om programma-overstijgend te werken. Zo kunnen we makkelijker verbindingen leggen met andere thema's, zoals biodiversiteit en gezonde leefomgeving.' Samen met deze partners ontwikkelde Utrecht bijvoorbeeld een gezamenlijke subsidieregeling. Een mooi voorbeeld van hoe je als provincie kunt samenwerken aan gedeelde doelen.

De samenwerking rondom klimaatadaptatie vindt niet alleen intern plaats. Ook extern zoekt de provincie de verbinding, onder andere via een wijkaanpak. 'Gemeenten worden gestimuleerd om minstens één klimaatbestendige, gezonde en biodiverse wijk te realiseren vóór 2028.'

Wat de aanpak in Utrecht bijzonder maakt, is dat het team niet alleen bestaat uit beleidsmakers en inhoudelijke specialisten, maar ook uit communicatiemedewerkers. Dat is uniek, maar volgens Stef noodzakelijk: 'Kennisoverdracht is bij dit onderwerp zó belangrijk. Hoe zorg je dat mensen snappen wat er speelt en waarom het hen raakt? Hoe zorg je dat je boodschap dat verandering nodig is, goed landt bij mensen?'

Heldere communicatie helpt om mensen bewust te maken van de urgentie én om handelingsperspectief te bieden.' De provincie wil voorkomen dat mensen afhaken door te veel abstracte informatie of doemverhalen.

In haar programma wil de provincie Utrecht werken aan een doorontwikkeling. Zo zijn ze bezig met uitwerken wat klimaatrechtvaardigheid concreet betekent in de provincie Utrecht en hoe ze dit kunnen vertalen in projecten.

Focus op klimaatrechtvaardigheid

Utrecht kijkt ook kritisch naar waar de impact het grootst is. 'Juist in kwetsbare wijken, met weinig groen en veel hitteproblemen, moeten we het verschil maken', vertelt Stef. 'Daar wonen vaak mensen met minder middelen, en jongeren in oude huurwoningen zonder verkoeling.'

Het programma van de provincie heeft daarom een sterke focus op klimaatrechtvaardigheid. 'Klimaatrechtvaardigheid is voor ons: zorgen dat mensen die het hardst getroffen worden door klimaatverandering, maar de minste middelen hebben om dit zelf op te lossen, juist méér ondersteuning krijgen. Niet alle wijken hebben dezelfde kansen.' De provincie biedt daarom extra subsidie voor projecten in deze wijken.

Klimaatadaptatie is niet alleen een beleidskwestie. Het gaat ook om praktische projecten die mensen direct raken. Daarom richt de provincie zich bijvoorbeeld op het vergroenen van schoolpleinen. 'We slaan daarmee meerdere vliegen in één klap: kinderen spelen in een groenere omgeving, ouders raken betrokken, pestgedrag neemt af, de hele omgeving knapt op.'

Kinderen leren over natuur en klimaat, en nemen die kennis volgens Stef mee naar huis. 'Het effect is groter dan je denkt. Je moet de rol van kinderen als beïnvloeders niet onderschatten. Kinderen hebben effect op het gedrag van ouders. Dus als je kinderen jong iets meegeeft over klimaatverandering en het belang van een groene omgeving, kun je via hen ook de gezinnen bereiken.'

Scholen weten de provincie inmiddels goed te vinden. Scholen krijgen subsidie, een eenmalige financiële ondersteuning voor de aanleg van een schoolplein en het beheer wat nodig is voor de eerste periode na aanleg. Maar het reguliere beheer daarna, dat pakken ze zelf op, zodat het groen wel goed onderhouden kan worden.

Jongeren betrekken blijft een uitdaging

Het bereiken van jongeren is volgens Stef minder vanzelfsprekend. 'Kinderen bereiken we goed, jongeren zijn nog een uitdaging. Maar ze hebben wél net als kinderen de toekomst, dus we willen daar nog meer aandacht aan geven. We hebben inmiddels een

brug geslagen tussen ons jongerenprogramma en klimaatrechtvaardigheid. Dus we hopen zo steeds meer jongeren te kunnen bereiken om mee te denken, praten en doen.'

Wegblijven van een doemscenario

'Klimaatverandering is ernstig en vraagt om actie.' Maar alleen maar waarschuwen voor wat er mis kan gaan werkt volgens Stef averechts, zeker bij jongeren. Hij benadrukt dat het belangrijk is om ook het positieve verhaal te blijven vertellen. 'Klimaatadaptatie kan ook leuk zijn – het leidt tot mooie veranderingen. Dat beeld moeten we vasthouden.' Jongeren moeten zien dat het wél kan: dat mensen het aanpakken, dat er vooruitgang is, en dat zij daar zelf aan kunnen bijdragen.

5.3 Wat beleidsmakers kunnen doen

Klimaatverandering raakt niet alleen onze fysieke leefomgeving, maar ook het dagelijks leven van kinderen, jongeren en gezinnen. De sociale en pedagogische gevolgen blijven in beleid vaak onderbelicht, terwijl juist daar kansen liggen om veerkracht, betrokkenheid en hoop te versterken. Beleidsmakers spelen hierin een cruciale rol. Zij kunnen voorwaarden scheppen voor een aanpak die niet alleen inzet op technische oplossingen, maar ook op sociale verbinding, participatie en educatie. Hierna volgen een zestal concrete handvatten voor beleidsmakers die klimaatbeleid willen verrijken met een sociaal en pedagogisch perspectief.

1. Het start bij bewustwording en betrokkenheid

Onderzoek jouw eigen houding. Hoe kijk jij naar klimaatverandering en hoe neem jij dat mee in je werk? Durf je over schotten heen te kijken en thema's met elkaar te verbinden? Mensen die persoonlijk affiniteit hebben met duurzaam leven, kijken ook met die blik naar hun werk. Merk je zelf die interesse nog niet zo, zoek die dan op bij je collega's en stel daarop een team samen.

2. Veranker het sociale en pedagogische perspectief in klimaatbeleid

Integreer thema's als mentaal welbevinden, opvoeding en jeugdparticipatie in klimaatplannen. Zorg dat klimaatbeleid niet alleen over infrastructuur gaat, maar ook over mensen – en vooral over kinderen en jongeren. Laat je hierbij inspireren door het WRR rapport 'Mens en klimaat. De kracht van sociale infrastructuur bij adaptatie'. Hierin betoogt de WRR dat Nederland beter klimaatbestendig wordt wanneer de overheid niet alleen fysieke maatregelen neemt, maar ook inzet op sociale infrastructuur die mensen naar elkaar laat omkijken, hun onderlinge vertrouwen verhoogt, en handelingsperspectief biedt. Fysieke veiligheid en sociale verbondenheid moeten hand in hand gaan om Nederland écht klimaatbestendig te maken (54).

3. Ondersteun professionals met kennis en tools

Bied trainingen, materialen en ruimte voor intersectorale samenwerking (onderwijs, zorg, jeugdwerk, ruimtelijke ordening) om klimaatverandering bespreekbaar te maken en samen te zoeken naar handelingsperspectief in de praktijk. En maak waar dit kan samen met de professionals de tools die nodig zijn.

4. Stimuleer betekenisvolle kinder- jongerenparticipatie

Betrek kinderen en jongeren actief bij het ontwerpen van klimaatmaatregelen in hun leef-omgeving. Dat kan al starten bij de basisschool. Denk ook aan het oprichten van jongerenraden of klimaatpanels waarin zij hun stem kunnen laten horen en invloed kunnen uitoefenen. Stimuleer en ondersteun klimaatonderwijs door bijvoorbeeld met schoolbesturen samen te werken.

5. Creëer ruimte voor ontmoeting en dialoog

Faciliteer lokale bijeenkomsten en burgerberaden waarin jongeren, ouders, scholen en jeugd-organisaties samenkomen rond klimaat en opvoeding. Gebruik bestaande netwerken zoals CJG's, buurthuizen of bibliotheken als ontmoetingsplekken.

6. Leer van goede voorbeelden en deel ze actief

Gebruik inspirerende praktijken zoals blauwgroene schoolpleinen, jongereninitiatieven of klimaatdialogen als voorbeeld. Vraag andere gemeentes hoe zij bijvoorbeeld kinder- en jongerenparticipatie aanpakken en leer met elkaar. Deel deze voorbeelden en lessen actief binnen netwerken om anderen te inspireren en versnelling mogelijk te maken. Ondersteun klimaatonderwijs en wees nieuwsgierig naar de ideeën van kinderen en jongeren.

6 Conclusie: samen werken aan een hoopvol klimaatperspectief

Klimaatverandering is een ingrijpend maatschappelijk vraagstuk dat vroeg of laat iedereen raakt. De verschillende perspectieven in deze publicatie laten zien dat het alle hoeken van de samenleving aangaat: van jong tot oud, en van de kinderopvang in de wijk tot de gehele provincie. Veel organisaties, burgers en professionals delen de zorgen rond klimaatverandering én handelen hier-naar. Maar vaak weten ze dit niet van elkaar of weten niet hoe te handelen.

Voor kinderen en jongeren is de impact extra groot: klimaatverandering bepaalt in hoge mate hun toekomst. Toch ontbreekt in het huidige klimaat-beleid en jeugdbeleid vaak een pedagogisch perspectief. Deze publicatie laat zien waarom dat perspectief nodig is en hoe we het kunnen versterken.

In deze publicatie stonden drie vragen centraal:

- *Waar raakt klimaatverandering aan het opgroeien en opvoeden?*
- *Wat hebben we als maatschappij te doen om de jeugd een realistische en hoopvolle toekomst te geven?*
- *Welke rol kunnen jeugdprofessionals en beleidsmakers op het gebied van jeugd hierin spelen?*

Om antwoord te vinden op deze vragen hebben we kennis en inzichten van onderzoekers, belangen-organisaties, praktijkprofessionals, jongeren, ouders en opvoeders samengebracht. Hierdoor is een rijker beeld ontstaan van wat kinderen en jongeren nodig hebben om met klimaatverandering om te gaan. De pedagogiek van de hoop en het versterken van de sociale en pedagogische basis bieden daarbij een waardevol kader: het gaat om het bieden van handelingsperspectief, het voorleven van optimisme, het versterken van basisvoorzieningen in wijken en buurten en het stimuleren van ontmoeting, verbinding en participatie.

Hoop begint bij een stevige pedagogische basis

Als maatschappij hebben we de taak om kinderen en jongeren een hoopvol toekomstperspectief te bieden, zodat zij veerkrachtig kunnen opgroeien in een wereld die verandert. Dit vraagt om een stevige en veerkrachtige pedagogische basis. Want kinderen en jongeren groeien op in gemeenschappen die steeds vaker te maken krijgen met onzekerheid. Het is daarom van groot belang dat deze gemeenschappen worden toegerust om samen met kinderen en jongeren veerkracht te ontwikkelen en actief bij te dragen aan oplossingen voor klimaatproblemen. Een sterke pedagogische basis vraagt om samenwerking tussen gezinnen, professionals, vrijwilligers, beleidsmakers en de jeugd zelf.

Sleutelrol voor professionals en beleidsmakers

We zien dat klimaatverandering gezinnen raakt. Niet alleen met meetbare fysieke gevolgen, maar ook met gevoelens van onzekerheid, somberheid en machteloosheid. Tegelijkertijd maken de abstracte langetermijngevolgen het lastig om de klimaatuitdagingen te verbinden met de dagelijkse opvoeding. Professionals in onderwijs, jeugdhulp en jeugdwerk spelen daarom een sleutelrol in het bespreekbaar maken van klimaatstress en het bieden van perspectief. Aan beleidsmakers de taak om de sociale en pedagogische dimensie te verankeren in klimaatbeleid, naast fysieke en technische maatregelen.

Participatie van kinderen en jongeren is essentieel

Kinderen en jongeren bevinden zich in een unieke positie: zij vormen de brug tussen de generaties die verantwoordelijk zijn voor de opwarming van de aarde en de generaties die moeten leven met de gevolgen. In de transformatie naar een duurzame samenleving hebben kinderen en jongeren dan ook een belangrijke rol. En ze willen ook meedenken, meepraten en meedoen aan oplossingen in hun leefomgeving. Hun stem en perspectief moeten daarom een stevige plek krijgen in het klimaatdebat. Daar hebben ze volgens het VN Kinderrechtenverdrag recht op. Sterker nog, er wordt nu een duidelijke link gemaakt tussen kinderrechten en de impact van klimaatverandering. Volwassenen moeten daarvoor de ruimte bieden.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid én kans

De klimaatopgave is groot, maar niet onmogelijk. Door samen te werken aan een pedagogisch klimaatperspectief, kunnen we kinderen en jongeren niet alleen beschermen tegen de negatieve effecten van klimaatverandering, maar hen ook inspireren tot betrokkenheid, actie en hoop. Dat is een gezamenlijke verantwoordelijkheid én een kans om toekomstgericht opvoeden en beleid hoopvol vorm te geven.

Noten

Noten * Een noot met alleen vermelding van auteur(s) en jaartal verwijst naar de eerste noot waarin de publicatie is genoemd en volledig is weergegeven.

1. UNICEF Nederland en Stichting CAS (2025). Opgroeien in een veranderend klimaat. Onderzoek naar de impact van klimaatverandering op kinderen in Nederland. Den Haag: UNICEF Nederland.
2. UNICEF (2021). The Climate Crisis is a Child Rights Crisis. Introducing the Children's Climate Risk Index. New York: United Nations Children's Fund (UNICEF).
3. Julien, C. (2024). Alledaags activisme. Van onrust naar daadkracht in het klimaat tijdperk. Amsterdam: Podium.
4. Van Yperen, T. (2022). Opvoeden in een opwarmend klimaat. Kinderen en jongeren een hoopvolle toekomst bieden. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
5. KNMI (2023). KNMI'23-klimaat scenario's voor Nederland. KNMI-Publicatie 23-03. De Bilt: KNMI.
6. Zie voor een uitgebreid overzicht van informatie en onderzoeken over de ontwikkeling van het klimaat, zowel internationaal als voor Nederland www.nji.nl/klimaatverandering/feiten-en-cijfers
7. Messori et al. (2025). Global Mapping of Concurrent Hazards and Impacts Associated With Climate Extremes Under Climate Change. In: Earth's Future, Volume 13, Issue 6. (Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1029/2025EF006325>).
8. The Worldbank (2024). CHOOSING OUR FUTURE: Education for Climate Action. Washington: World Bank Publications.
9. UNICEF (2021).
10. Winter, M. de (2017). Pedagogiek Over Hoop. Het onmiskenbare belang van optimisme in opvoeding en onderwijs. Rede ter gelegenheid van het afscheid als Faculteitshoogleraar Maatschappelijke Opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit Utrecht. Utrecht: Universiteit Utrecht.
11. Van Yperen, T. (2022).
12. Van Yperen, T. (2022, p. 15).
13. Voor voorbeelden onderzoeken van het Greenteens onderzoeksprogramma zie greenteens.nl
14. Thomaes et al (2023). Green teens: Understanding and promoting adolescents' sustainable engagement. In: One Earth, Volume 6, Issue 4, p. 352-361.
15. Van Yperen, T. (2022); Blom, P. (2024). Hoop. Over een verstandige verhouding tot de wereld. De Bezige Bij: Amsterdam.
16. Bloch, E. (1995). The principles of hope. Cambridge: The MIT Press.
17. Van Yperen, T. (2022, p.13).
18. Hoex et al. (2022). Opgroeien doe je samen. Bouwen aan een stevige pedagogische basis. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
19. Karsten, L. (2002, p. 16-27). Oases in het beton. Aandachtspunten voor een jeugdvriendelijke openbare ruimte. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
20. Hoex et al. (2022, p.21).
21. De la Osa et al. (2024). Long-term exposure to greenspace and anxiety from preschool and primary school children. In: Journal of Environmental Psychology, Volume 39, 102207. (Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2023.102207>).

22. Maas et al. (2021). De waarde van een natuurrijke, gezonde buitenruimte rond scholen. Whitepaper over de positieve impact van groene schoolpleinen op de ontwikkeling van kinderen, de kwaliteit van het onderwijs, de klimaatbestendigheid van de omgeving en biodiversiteit. (Geraadpleegd via: www.ivn.nl/app/uploads/sites/207/2023/09/Whitepaper_groene_gezonde_schoolpleinen.pdf).
23. Deen, C. & Verwoerd, A. (2025, p. 204). De school midden in de maatschappij. Hoe bouw je samen aan een stevige pedagogische basis? Den Haag: Uitgeverij Acco.
24. United Nations, Committee on the Rights of the Child (2022). Convention on the Rights of the Child. Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of the Kingdom of the Netherlands. 9 March 2022 (CRC/C/NLD/CO/5-6; para. 31 & 32). (Geraadpleegd via: [g2228048.pdf](#)).
25. United Nations, Committee on the Rights of the Child (2023). Convention on the Rights of the Child. General comment No. 26 on children's rights and the environment with a special focus on climate change. 22 August 2023 (CRC/C/GC/26; para. 26 & 63).
26. UNICEF Nederland en Stichting CAS (2025).
27. Save the Children (2025). Born Into the Climate Crisis 2 – An Unprecedented Life: Protecting Children's Rights in a Changing Climate. London: Save the Children International.
28. Julien, C. (2024).
29. Prinsze, A. (2023). Klimaat-zijn: Welzijn bij Opgroeien en Opvoeden in een Opwarmend Klimaat (Masterthesis, Universiteit Utrecht). (Geraadpleegd via <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/123456>).
30. Rijksoverheid (z.d.). Nationale Klimaatweek 2024. "Jongeren willen in actie komen tegen klimaatverandering, maar hebben handvatten nodig." (Geraadpleegd via: <https://nkw2024.nl/artikel/086d07eb-d797-4308-8d54-a3628c967061/jongeren-willen-in-actie-komen-tegen-klimaatverandering-maar-hebben-handvatten-nodig>).
31. Zandbergen, M. (2025). Klimaatstress bij jongeren: Ervaringen van jongeren en perspectieven van jeugdprofessionals. (1.0 ed.) Hogeschool van Amsterdam, Lectoraat Jeugdzorg.
32. Ojala, M. (2015). Hope in the face of climate change: Associations with environmental engagement and student perceptions of teachers' emotion communication style and future orientation. In: The Journal of Environmental Education, 46(3), 133-148. (Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1080/00958964.2015.1021662>).
33. Becht et al (2024). Feeling anxious and being engaged in a warming world: climate anxiety and adolescents' pro-environmental behavior. In: Journal of Child Psychology and Psychiatry, 65(10), 1270–1282. (Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1111/jcpp.14035>).
34. <https://greenteens.nl>
35. CBS (2023). Klimaatverandering en energietransitie. Opvattingen en gedrag van Nederlanders in 2023. Webpublicatie CBS. (Geraadpleegd via: longreads.cbs.nl/klimaatverandering-en-energietransitie-2023).
36. Ipsos (2023). Grote klimaatzorgen voor de generatie van morgen. Rapport voor Milieudefensie Jong. 24 mei 2023. (Geraadpleegd via: milieudefensiejong.nl/wp-content/uploads/2025/03/22087361_milieudefensiejong_ipsos_v2-0.pdf).
37. Zie voor een uitgebreid overzicht van nationale en internationale onderzoeken over klimaatverandering het Nji dossier www.nji.nl/klimaatverandering/feiten-en-cijfers

38. Zie voor een uitgebreid overzicht van onderzoeken over bezorgdheid over klimaatverandering het Nji dossier www.nji.nl/klimaatverandering/feiten-en-cijfers#nederlandse-studies-over-hoe-jongeren-klimaatverandering-ervaren
39. Hickman et al (2021). Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: a global survey. In: The Lancet Planetary Health. Volume 5, Issue 12, p. e863-e873 (Geraadpleegd via: [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(21\)00278-3](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(21)00278-3)).
40. Van der Stel et al. (2024, p.60). Klimaatpsychologie. Hoe psychologie bijdraagt aan een duurzaam leven. Boom.
41. Hof, T., de Vree, M. & van Wetering -Wiersma, M. (2023). Stichting Alexander in opdracht van Save the Children. Invloed van jeugd op klimaatbeleid. Perspectieven, ervaringen, tips en aanbevelingen van jongeren. Amsterdam: Stichting Alexander.
42. Ojala, M. (2012). How do children cope with global climate change? Coping strategies, engagement, and well-being. In Journal of Environmental Psychology, 32, 225-233. (Geraadpleegd via <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.02.004>).
43. Van Yperen, T. (2022, p.10-11).
44. Hickman et al (2021).
45. Ipsos (2023).
46. Becht et al (2024).
47. Nairn, K. (2019). Learning from Young People Engaged in Climate Activism: The Potential of Collectivizing Despair and Hope. In: Sage Journals. Volume 27, Issue 5, 435-450. (Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1177/1103308818817603>).
48. Van de Wetering et al (2025). Promoting adolescents' pro-environmental behavior: A motive-alignment approach. In: Journal of Research on Adolescence. Volume 34, Issue 1, e13044. (Geraadpleegd via: <https://doi.org/10.1111/jora.13044>).
49. Favier et al (2024). Teacher orientations in climate change education. In: Environmental Educational Research. 30(1):1-36. (Geraadpleegd via: <http://dx.doi.org/10.1080/13504622.2024.2341173>).
50. storymaps.arcgis.com/stories/f5737dddaa284a2f92f349048b501130
51. Zandbergen, M. (2025, p. 29).
52. Zandbergen, M. (2025).
53. www.nji.nl/klimaatverandering/bijdrage-duurzamere-toekomst-op-kinderopvang-en-bso
54. WRR (2025). Mens en klimaat. De kracht van sociale infrastructuur bij adaptatie. Den Haag: WRR (Geraadpleegd via: www.wrr.nl/publicaties/rapporten/2025/05/22/mens-en-klimaat.-de-kracht-van-sociale-infrastructuur-bij-adaptatie).

Het Nederlands Jeugdinstituut is een nationaal, onafhankelijk kenniscentrum dat toepasbare, actuele kennis over opgroeien en opvoeden verzamelt, verrijkt, duidt en deelt. We zorgen ervoor dat deze kennis voor iedereen beschikbaar is.

© 2025 Nederlands Jeugdinstituut

Alle informatie uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden. Vermeld daarbij altijd de bron. Overname of hergebruik van foto's of illustraties van [Nji.nl](https://www.nji.nl) of uit publicaties van het Nji is niet toegestaan.

Auteurs Nji: Petra van Es, Ali Karatas en Caroline Vink

Met medewerking van: Universiteit Utrecht – Andrik Becht, Tim Favier en Sander Thomaes, UNICEF Nederland – Johan Kruip en de Jonge Klimaatbeweging – Eva Ferket en Fifi Crezee

Speciale dank aan: Alle geïnterviewden en schrijvers, Irene Sies, Erwin Riedstra, Petra Willems, Provincie Utrecht, Gemeente Epe

Vormgeving: Punt Grafisch Ontwerp

Interviews: Myra Ekkelboom

Redactie: Jolanda Keesom